

Ἡ συνάντηση τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς παιδαγωγικῆς καὶ τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδαγωγικῆς στὴν παιδαγωγικὴ τοῦ Ἀλέξανδρου Κοσμοπούλου*

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ,
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ**

Εἰσαγωγή

Ἔχουν περάσει τέσσερα χρόνια ἀπὸ τὴν κοίμηση τοῦ καθηγητῆ μας, τοῦ δασκάλου μας Ἀλέξανδρου Κοσμοπούλου καὶ ὅσο κοινότητα καὶ ἀνὰ ἀκουστῆ ἢ ἔκφραση αὐτῆ, εἶναι αὐτὴ ποὺ ἀποτυπώνει τὴ βιούμενη κατά-στασι τῶρα πιά: ἔχει ἀφήσει ἓνα μεγάλο κενὸ πίσω του, δυσαναπλήρωτο. Εἶναι δυσαναπλήρωτο σὲ διπλὸ ἐπίπεδο: σχεσιακὸ καὶ ἐπιστημονικὸ. Σχεσιακὸ, γιατί λείπει σὲ πολλοὺς ἢ σχέσι μαζί του. Ἡ ἐπαφὴ μὲ κείνον, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ καθοδηγήσει ὁμορφα καὶ μή-κατευθυντικὰ τὸν οἰονδήποτε ἀπὸ ἡμᾶς τὸ χρειαζόταν στὴν ἀλήθειά του. Ἐπιστημονικά, διότι νιώθουμε πὺς εἶχε ἀκόμα πολλὰ νὰ προσφέρει. Αὐτὸ δὲν σημαίνει πὺς προσέφερε λίγα, ἀντιθέτως. Ἀλλὰ ἦταν τέτοιο τὸ ἐπιστημονικὸ του ἐκτόπισμα, τέτοιο τὸ εὖρος καὶ τὸ βάθος τῆς γνώσης του καὶ τῆς ἐπιστημοσύνης του, ποὺ λυπούμαστε ποὺ δὲν εἶναι ἀκόμα ἐδῶ γιὰ νὰ παράξει νέα γνώσι καὶ νὰ

* Τὸ παρὸν ἄρθρο ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη μορφή τῆς εἰσήγησις ποὺ ἔγινε στὸ 5^ο Συ-νέδριο Συμβουλευτικῆς Ψυχολογίας στὴν Πάτρα, 6-9 Νοεμβρίου 2014.

** Ὁ Γιώργος Κωνσταντινίδης εἶναι δάσκαλος στὸ 5^ο Δημοτικὸ Σχολεῖο Καματεροῦ, θεολόγος, μὲ μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὴ Συμβουλευτικὴ Ψυχολογία (Pg Cert) καὶ στὴν Ὄρθόδοξη Θεολογία (M. A.). Ὁ Δρ. Στέφανος Βασιλόπουλος εἶναι Ἀναπληρωτὴς Καθη-γητὴς Σχεσιοδυναμικῆς Παιδαγωγικῆς καὶ Συμβουλευτικῆς στὸ Π.Τ.Δ.Ε. τοῦ Πανεπιστη-μίου Πατρῶν. Ἡ Κατερίνα Ἀσημακοπούλου εἶναι δασκάλα στὸ 5^ο Δημοτικὸ Σχολεῖο Κα-ματεροῦ καὶ φοιτήτρια στὸ Ε.Α.Π., στὸ Πρόγραμμα Εὐρωπαϊκοῦ Πολιτισμοῦ.

φωτίζει καὶ ἄλλες πτυχές τῶν θεμάτων ποὺ τὸν ἐνδιέφεραν καὶ μᾶς ἐνδιέφεραν, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ γνωμοδοτήσει καὶ νὰ διαφωτίσει γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ θέματα ποὺ διαρκῶς ἀνακύπτουν.

Σκοπὸς τῆς παρούσας μελέτης εἶναι νὰ μελετηθεῖ τὸ πῶς ἡ ἀνθρωπιστικὴ παιδαγωγικὴ συναντήθηκε μὲ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ παιδαγωγικὴ καὶ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ θεολογία στὴν παιδαγωγικὴ σκέψη τοῦ Κοσμοπούλου καὶ εἰδικὰ στὴ Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγική, τὸ πνευματικὸ του παιδί, ἔτσι ὅπως ἀποτυπώθηκε στὶς ἀνακοινώσεις του, στὰ ἄρθρα του καὶ κυρίως στὰ βιβλία του. Ὁ Κοσμοπούλος μελέτησε ἀμφότερες τὶς παιδαγωγικὲς σχολές καὶ ἔγραψε καὶ γιὰ τὶς δύο σχολές συγγράμματα καὶ ἄρθρα. Ἡ Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγικὴ εἰδικὰ πατάει στὴν ἀνθρωπιστικὴ σκέψη καὶ τὴν ἀνθρωπιστικὴ παιδαγωγικὴ ἀπὸ τὴ μία καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ θεολογία.

Τὸ ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον αὐτῆς τῆς μελέτης εἶναι κατὰ τὴν ἀποψή μας διττό. Πρῶτα ἀπὸ ὅλα, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξη τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης ἔχει ἐνδιαφέρον τὸ πῶς ἡ θρησκεία μπορεῖ νὰ ἐμπνεύσει τὴν παιδαγωγική. Ὁ ἐπιστημονικὸς λόγος, ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸ καὶ ἔπειτα, ἔχει σταδιακὰ ἀποποιηθεῖ ὅποιανδήποτε σχέση μὲ τὴ θρησκεία, ὡς μία ἀπειλή γιὰ τὴν ἀντικειμενικότητά του καὶ τὴν ἐπιστημοσύνη του. Στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀπωθήσουν καθεὶ τὸ εἰδωλολατρικὸ καὶ νὰ δώσουν προτεραιότητα στὴ λογική, τὸν ὀρθολογισμὸ καὶ τὴ γνώση, οἱ ἄνθρωποι, εἰδικὰ μετὰ ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸ, ἀπεμπόλησαν καθεὶ τὸ μυθικὸ, διχοτόμησαν τὴ φύση ἀπὸ τὴν ἱστορία, τὸ ἱερὸ ἀπὸ τὸ ἐγκόσμιο¹. Οἱ σχολές τοῦ Θετικισμοῦ καὶ Νεοθετικισμοῦ κατὰ τοὺς προηγούμενους δύο αἰῶνες ἄσκησαν αὐστηρότατη κριτικὴ στὴν ὅποιανδήποτε μεταφυσική. Σύμφωνα μὲ τὸν θετικισμὸ, ὅλες οἱ θεολογικὲς παραδοχὲς εἶναι θεωρίες μὲ ἔλλειμμα νοήματος καὶ χωρὶς ἐπιστημονικὴ ἀξία, ἀφοῦ δὲν ὑφίστανται καμία ἀλλαγὴ, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ κατάσταση τοῦ κόσμου². Οἱ θρησκείες καὶ οἱ ἰδεολογίες γίνονται μεγέθη συγκρίσιμα, μὲ τὴν ἰδεολογία νὰ ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα κοσμικὸ

1. ΙΩΑΝΝΗ ΖΗΖΙΟΥΛΑ, ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΕΡΓΑΜΟΥ, *Ἡ Κτίσις ὡς Εὐχαριστία*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1998, σσ. 42-43.

2. Π. ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ, *Οἱ ἐπιστῆμες τῆς φύσης καὶ τοῦ ἀνθρώπου στὴν Εὐρώπη. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπανάσταση καὶ ἡ Φιλοσοφικὴ Θεωρία τῆς Ἐπιστήμης*. Ἀκμή καὶ Ὑπέρβαση τοῦ Θετικισμοῦ. τ. Β', ἐκδ. ΕΑΠ, Πάτρα 2008, σελ. 165.

ὑποκατάστατο τῆς θεολογίας³. Ἡ θετικιστικὴ αἰσιοδοξία δοκίμασε μεγάλη κρίση τὸν 20^ο αἰῶνα, λόγω τῆς κρίσης γιὰ τὴν αἰσιοδοξία τῆς ἐπιστήμης μετὰ ἀπὸ τοὺς παγκόσμιους πολέμους ἀλλὰ καὶ γιὰ ἄλλους λόγους (ἡ κλασικὴ φυσικὴ κλονίστηκε ἀπὸ τὴν κβαντομηχανικὴ καὶ τὴ θεωρία τῆς σχετικότητας, ἀποδοκιμάστηκε ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντικειμενικότητας τοῦ παρατηρητῆ, ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπροσδιοριστίας τοῦ Heisenberg κλόνισε τὶς αἰτιοκρατικὲς ἀντιλήψεις ποὺ κυριαρχοῦσαν ὡς τότε, μὴ μπορώντας νὰ γίνουν πιὰ ἀσφαλεῖς προβλέψεις γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῆς ὕλης κ.ἄ.)⁴. Μόλις τὶς τελευταῖες δεκαετίες, μὲ τὴ φιλοσοφικὴ συνεισφορὰ τῶν Mill, Lakatos, Kuhn καὶ Popper, ἀνοίξε ὁ δρόμος γιὰ τὴν ἀναγνώριση καὶ ἄλλων ἐπιστημονικῶν παραδειγμάτων ὡς λόγων ἄξιων προσοχῆς.

Ἡ πορεία αὐτὴ ὀδήγησε σταδιακὰ στὴν ἀναγνώριση τῆς διεπιστημονικῆς προσέγγισης ὡς τῆς μόνης ἔγκυρης προσέγγισης πολλῶν φαινομένων ποὺ ἀφοροῦν τὸν ἄνθρωπο. Ἐπίσης, εἶναι αὐτὴ ἡ πορεία ποὺ κληροδότησε τὴ δυνατότητα τοῦ νὰ διατυπώνει ὁ Ζιάκας τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ Κοινὸς Λόγος χωρίζεται σὲ Ἐπιστήμη, Φιλοσοφία, Θρησκεία καὶ Τέχνη καὶ ὅτι αὐτὰ εἶναι τέσσερα διαφορετικὰ «παράθυρα» στὸ μυστήριό τῆς ὑπαρξης καὶ προσφέρουν τὸ καθένα τὴ δική του «θέα»⁵. Ἐπομένως, ἡ συνάντηση καὶ ἡ σύνθεση τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Ἀγωγῆς καὶ Θεολογίας μὲ τὴν ἐπιστήμη τῆς παιδαγωγικῆς φωτίζει τὴν παιδαγωγικὴ ὑπὸ ἓνα ἄλλος φῶς ἐρμηνείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀνακαινίζει.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἔχει αὐτὴ ἡ μελέτη, ἐξ ἀπόψεως τοῦ πῶς συντίθενται οἱ δύο ἐπιστημονικοὶ λόγοι καὶ πῶς μπορεῖ αὐτὴ ἡ σύνθεση νὰ ἀποτελέσει πηγὴ ἔμπνευσης καὶ γιὰ ἄλλες συνθέσεις τέτοιου τύπου, ποὺ θὰ διασταυρώσουν τὶς ὀπτικὲς διαφορετικῶν ἐπιστημῶν, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τοὺς πρὸ εἰδικούς μελετητὲς τῆς Σχεσιοδυναμικῆς Παιδαγωγικῆς, ἀλλὰ καὶ ὁποιασδήποτε ἄλλης ἀνθρωπιστικῆς ἢ καὶ σχεσιακῆς παι-

3. ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ, ὅ.π., σελ. 165. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς θεώρησης ἀντιπαρατέθηκε καὶ ὁ θετικισμὸς μὲ τὸ ναζισμὸ καὶ τὸ σταλινισμὸ, ὡς ἰδεολογίες ποὺ συμπορευόταν με τὸν «ἀνορθόλογο σκοταδισμό», ἐπιστρατεύοντας τὸ ἀντίδοτο τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ διαφωτισμοῦ. Βλ. σχετ. Π. ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ, ὅ.π., σελ. 163 κ.ἑξ.

4. ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ, ὅ.π., σελ. 173 καὶ βλ. ἀκόμα Α. CHALMERS, *Τί εἶναι αὐτὸ ποὺ τὸ λέμε ἐπιστήμη*; Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2007, 3^ο καὶ 4^ο κεφάλαιο.

5. Θ. ΖΙΑΚΑ, *Ἡ ἔκλειψη τοῦ ὑποκειμένου, Ἡ κρίση τῆς νεωτερικότητας καὶ ἡ ἑλληνικὴ παράδοση*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2001, σελ. 133, ὑποσ. 25.

δαγωγικῆς, ἀφοῦ ἐξετάζονται κάποια ἐπιμέρους σημεῖα σύγκλισης καὶ ἀπόκλισης μιᾶς ἀνθρωπιστικῆς ἀγωγῆς καὶ μιᾶς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς. Ὅφειλουμε νὰ ὁμολογήσουμε, στὸ πλαίσιο τῆς ἐπιστημονικῆς μας ἐντιμότητας, πὼς τὸ θέμα τοῦ πῶς καὶ σὲ ποιά σημεῖα συναντήθηκε ἡ ἀνθρωπιστικὴ παιδαγωγικὴ καὶ ἡ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ θεολογία στὴ σκέψη τοῦ παιδαγωγοῦ, σὲ καμία περίπτωση δὲν ἐξαντλεῖται ἀπὸ τὴν παροῦσα μελέτη. Ἀντιθέτως, ὀρισμένα πρῶτα θέματα θίγονται καὶ κάποιοι πρῶτοι προβληματισμοὶ μπαίνουν καὶ τοῦτο ὄχι μόνο λόγω τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἔκτασης πὸ ἐπιβάλλει ἓνα ἄρθρο, ἀλλὰ καὶ γιατί μία πλήρης μελέτη τοῦ θέματος θὰ ἀπαιτοῦσε ἄλλο εἶδος ἐργασίας, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι μιᾶς διατριβῆς ἢ μονογραφίας.

Ἐπειδὴ ἐμπλέκονται τέσσερις διαφορετικοὶ ὄροι στὴν παροῦσα μελέτη πὸ ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἀλληλοσυναντιοῦνται πολλάκις, κρίνεται σημαντικὴ ἡ διασαφήνισή τους, γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ ὑπὸ μελέτη θέματος. Οἱ ὄροι αὐτοὶ εἶναι ἡ «Ὁρθόδοξη χριστιανικὴ ἀγωγή», ἡ «προσωποκεντρικὴ-ροτζεριανὴ παιδαγωγικὴ», ἡ «σχεσιοδυναμικὴ παιδαγωγικὴ» καὶ ἡ «ἀνθρωπιστικὴ/οὐμανιστικὴ παιδαγωγικὴ».

Ἡ Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Ἀγωγή (ἡ Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Παιδαγωγικὴ, Ο.Χ.Π. στὸ ἐξῆς) εἶναι ὁ κλάδος ἐκεῖνος τῆς ἐπιστήμης πὸν διερευνᾷ τὴ θεωρία καὶ πράξη τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς ἀγωγῆς, δηλ. τῆς ἀγωγῆς ἐκείνης πὸν διαπνέεται καὶ προσανατολίζεται ἀπὸ καὶ πρὸς τὰ χριστιανορθόδοξα ἰδεώδη. «Ὁ ὀρθόδοξος χριστιανὸς παιδαγωγὸς δὲν θεολογεῖ, ἀλλὰ παιδαγωγεῖ θεολογικά»⁶. Πατέρας τῆς Ὁρθόδοξης Παιδαγωγικῆς ὡς σύγχρονου ἐπιστημονικοῦ κλάδου θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Κοσμοπούλο ὁ π. Basile Zenkovsky, καθηγητῆς τοῦ Ὁρθόδοξου Θεολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Ἀγ. Σεργίου στὸ Παρίσι, πὸν ἔθεσε τὶς βάσεις γιὰ τὴν ξέχωρη μελέτη τοῦ κλάδου μὲ τὶς ἐπιστημονικὲς του ἐργασίες καὶ τὴ δουλειά του κοντὰ στὴ Ρωσικὴ Νεολαία τοῦ Παρισιοῦ⁷.

Ὁ Τερέζης γράφει πὼς ἡ «Χριστιανικὴ Ἀγωγή εἶναι ὁ κλάδος ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται μὲ τὸ πῶς οἱ θρησκευτικὲς –ἢ πιὸ σωστὰ οἱ θεολογικὲς– ἀξίες μποροῦν νὰ ἐφαρμοσθοῦν στὴν ἐκπαιδευτικὴ πράξη καὶ πιὸ γενικὰ στὴν

6. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΥ, ὀ.π., σελ. 12.

7. ΑΛ. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Μελετήματα Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Ἀγωγῆς*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 2004, σελ. 14.

ἀπόπειρα συγκρότησης τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου. Ὡς ἐκ τούτου, ἐπιχειρεῖ νὰ μεταφέρει στὸν τομέα τοῦ ἠθικοῦ δέοντος τὶς δογματικὲς ἀλήθειες. Τὸ δέον ὅμως αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ τὸν ἔσχατο σκοπὸ, καθ' ὅτι γιὰ τὴ χριστιανικὴ θρησκεία ἡ πεμπουσία τῆς ζωῆς κατακτᾶται ὅταν ὁ ἄνθρωπος ὀδηγηθεῖ σὲ μία ἀφομοίωση καὶ ἐνεργὸ μίμνηση τοῦ θείου. Γιὰ αὐτὸ ἡ χριστιανικὴ ἀγωγή δὲν ἐξαντλεῖ τὴ σημασία της στὰ ὄριά της, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ ἔχει μία διαμεσολαβητικὴ ἀποστολὴ ἀποσκοπεῖ σὲ μία μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὸ κριτήριό τῆς ἀγιότητας: ἀνήκει δηλαδὴ στὸν εὐρύτερο κλάδο τῆς Χριστιανικῆς Ἀνθρωπολογίας»⁸.

Ἡ *προσωποκεντρικὴ ἐκπαίδευση* ἢ παιδαγωγικὴ ἀντλεῖ τὴν ὑπαρξὴ της ἀπὸ τὰ γραπτὰ τοῦ Carl Rogers, ἑνὸς ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ψυχοθεραπευτὲς τοῦ αἰῶνα ποὺ πέρασε, ἀλλὰ καὶ ὄλων τῶν ἐποχῶν, μὲ πολὺ μεγάλη ἐπίδραση στὸν χῶρο τῆς ψυχολογίας ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἐπιστημῶν, ὅπως τῆς παιδαγωγικῆς, τῶν ἐπιστημῶν ὑγείας, τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν κ.ἄ. Κατὰ τὴν ἀποψή μας ὁ ὅρος *προσωποκεντρικὴ ψυχοπαιδαγωγικὴ* ἀποδίδει καλύτερα τὸ *person-centered education* ἢ *person-centered learning*, διότι ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ Rogers εἶναι ψυχοπαιδαγωγικὴ. Ὡς ψυχοπαιδαγωγικὴ ὀρίζουμε «τὸν κλάδο τῆς παιδαγωγικῆς ποὺ ἀνάγει τὰ προβλήματά του σὲ ψυχολογικὲς ἐρευνήσεις γιὰ νὰ προσδιορίσει τὰ παιδαγωγικὰ θέματα μὲ προσφυγὴ σὲ ψυχολογικὲς ἀναζητήσεις»⁹.

Πολὺ εὐδύνοπτα θὰ λέγαμε πὼς ἡ *προσωποκεντρικὴ-ροτζεριανὴ παιδαγωγικὴ*, βασισμένη στὴ φιλοσοφία τοῦ Rogers, γεννήθηκε ἀπὸ τὴ διαπίστωση τοῦ «ἀσχέτου», τῆς ἔλλειψης δηλαδὴ τῆς σχεσιακότητας τοῦ σχολείου τῶν μέσων τοῦ προηγούμενου αἰῶνα, ἀπὸ τὴ δυσκαμψία τοῦ προηγούμενου σχολείου, ἀπὸ τὴ θεώρηση τῶν μαθητῶν ὡς παθητικῶν δεκτῶν. Ἦταν ἡ κληρονομιά τῆς μπιχεβιοριστικῆς θεώρησης τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας ποὺ συμπεκνώνεται στὴ θέση τοῦ Skinner: «Δῶσε μου τὶς προδιαγραφὲς καὶ θὰ σοῦ δώσω τὸν ἄνθρωπο». Ὁ Rogers ἀντιπροτείνει ἕνα σχολεῖο τῶν σχέσεων, στὸ ὁποῖο θὰ γίνεται ἀντιληπτὸς καὶ σεβαστὸς ὁ μαθητὴς καὶ ὁ δάσκαλος ὡς πρόσωπα. Ἐνα σχολεῖο μάθησης ποὺ ἀναπτύσ-

8. Χρ. ΤΕΡΕΖΗ, «Ὁ Μέγας Βασίλειος καὶ ἡ προοπτικὴ μίας χριστιανικῆς ἀγωγῆς» στὸν συλλογικὸ τόμο Στ. Φωτίου (ἐπιμ.), *Παιδαγωγία Ζωῆς*, ἐκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα 1999, σσ. 231-252, συγκεκριμένα σελ. 231.

9. Χ. ΦΡΑΓΚΟΥ, *Ψυχοπαιδαγωγικὴ, θέματα παιδαγωγικῆς ψυχολογίας, παιδείας, διδακτικῆς καὶ μάθησης*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2001, σελ. 26.

σει τὸ πρόσωπο τοῦ μαθητῆ καὶ πὸ ἐνδιαφέρεται καὶ μεριμνᾷ γιὰ τὴν ψυχικὴ του ὑγεία. Σὲ αὐτὸ τὸ σχολεῖο, νόημα ἔχει ἡ σχολικὴ γνώση πὸν πραγματικὰ ἐνδιαφέρει τὸν μαθητῆ, ἐνῶ ὁ δάσκαλος σχετίζεται μὲ τὸν μαθητῆ διευκολυντικά, μὴ-κατευθυντικά, μὲ τρόπο ζωῆς του τίς τρεῖς βασικὲς ροτξεριανὲς θεραπευτικὲς στάσεις: γνησιότητα, μὴ-κατευθυντικότητα / ἄνευ ὄρων ἀποδοχὴ τοῦ μαθητῆ καὶ ἐνσυναίσθηση¹⁰.

Ἡ *Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγικὴ*, δημιούργημα τοῦ Ἀλέξανδρου Κοσμοπούλου, εἶναι ἡ παιδαγωγικὴ πὸν ἀσχολεῖται μὲ τὴ μελέτη καὶ ἐμφάνιση τῶν φαινομένων τῆς διαπροσωπικῆς δυναμικῆς πὸν ἀναπτύσσεται ἐντὸς τοῦ σχολείου καθὼς καὶ μὲ τὴ διατύπωση μιᾶς παιδαγωγικῆς ἐμπνευσμένης ἀπὸ τὴ θεώρηση τοῦ παιδαγωγικοῦ ἐνεργήματος ὡς ἐνεργήματος σχεσιοδυναμικοῦ πὸν ἀποβλέπει στὴν ἀνάπτυξη τοῦ Προσώπου μέσα στὸν μαθητῆ (προσωποκεντρικὸς προσανατολισμὸς)¹¹. Στὴν ἔννοια τοῦ προσώπου δίνεται περιεχόμενο φιλοσοφικὸ καὶ ψυχολογικὸ πὸν συνταιριάζει τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα μὲ τὴν ἑλληνικὴ καὶ χριστιανικὴ ἀντίληψη τῆς ἔννοιας τοῦ προσώπου (ἀξιοποίηση ἀρχαιοελληνικῆς σκέψης καὶ σκέψης Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας). Ἀξιοποιοῦνται στοιχεῖα ἀπὸ συγγενεῖς κλάδους, ἰδιαίτερος ἀπὸ τὴν προσωποκεντρικὴ σχολὴ τοῦ Rogers, ἀπὸ τὴν πεσταλότσια ἀντίληψη τῆς παιδαγωγικῆς σχέσης, ἀπὸ τὴ φαινομενολογικὴ-ὑπαρξιστικὴ προσέγγιση (Husserl, Merleau Ponty, Kierkegaard, Buber κ.ἄ.), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Ψυχανάλυση, τὴν Κοινωνικὴ Ψυχολογία κ.ἄ.¹²

Ὡς ἀνθρωπιστικὴ παιδαγωγικὴ ἐννοοῦμε τὴν παιδαγωγικὴ σχολὴ ἡ ὁποία ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν τρίτη δύναμη στὴν ψυχολογία (ἡ οὐμανιστικὴ-ὑπαρξιστικὴ κατεύθυνση) καὶ ἡ ὁποία ἦρθε ὡς ἀντίδραση ἢ συμπλήρωση στὸν μιχεβιορισμὸ καὶ στὴν ψυχανάλυση. Ἐπίσης, ἦρθε ὡς ἐναλλακτικὴ παιδαγωγικὴ ἔναντι τῆς τεχνοκρατικῆς θεώρησης τῆς ἐκπαίδευσης. Ἐκφραστὲς τοῦ παιδαγωγικοῦ οὐμανιταρισμοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Rogers, εἶναι ὁ

10. Βλ. σχετ. ΑΛ. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΥ, ΓΡ. ΜΟΥΛΑΔΟΥΔΗ, *Ὁ Carl Rogers καὶ ἡ προσωποκεντρικὴ του θεωρία γιὰ τὴν ψυχοθεραπεία καὶ τὴν ἐκπαίδευση*, ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 2003, σσ. 101-143.

11. ΑΛ. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγικὴ τοῦ Προσώπου*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 1995, σελ. 51.

12. ΑΛ. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΥ, «Τὸ Σχεσιοδυναμικὸ Μοντέλο Διδακτικῆς Ἐργασίας» στὸ ΜΑΤΣΑΓΓΟΥΡΑ, ΗΛ., *Ἡ ἐξέλιξη τῆς διδακτικῆς. Ἐπιστημολογικὴ θεώρηση*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2004, σσ. 195-229.

Neill, με τὸ ἀντιαυταρχικὸ παιδαγωγικὸ μοντέλο του καὶ ἀσφαλῶς ὁ Πεσταλότσι, ὁ Φρέρ κ.ἄ.

Βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδαγωγικῆς εἶναι ἡ ὑπογράμμισις τῆς σημασίας τῶν ἰδιαίτερων χαρακτηριστικῶν τοῦ κάθε μαθητῆ καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς ἀνθρωπιᾶς στὸ σχολεῖο. Ὁ ρόλος τοῦ ἀνθρωπιστῆ δασκάλου εἶναι νὰ βοηθήσει τοὺς μαθητὲς νὰ φτάσουν στὴν αὐτοπραγμάτωση· νὰ φτάσουν δηλαδὴ στὸ μέγιστο δυναμικὸ τους, πρῶγμα ποὺ μπορεῖ νὰ συμβεῖ ὅταν ὑπάρχει ἐλευθερία ἐπιλογῆς, συναισθηματικὴ ἀσφάλεια καὶ προσωπικὴ ἀνάπτυξη¹³. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ κίνηση στὴν ἐκπαίδευσιν ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ διάφορες ἐκσυγχρονιστικὲς ἢ ἐναλλακτικὲς προσεγγίσεις, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω. Βασικὲς ἀνθρωπιστικὲς ἀρχὲς ποὺ διέπουν ὅλες αὐτὲς τὶς σχολὲς εἶναι: α. ἡ ἔμφασις στὴ σκέψιν καὶ στὸ συναισθημα καὶ ὅχι στὴν ἀπόκτησις γνώσεων, β. ἡ ἀνάπτυξις τῆς αὐτοεικόνας καὶ τῆς ἀτομικῆς ταυτότητας, γ. ἡ ἐπικοινωνία καὶ δ. ἡ ἀνάπτυξις προσωπικῶν ἀξιών. Ὁ δάσκαλος στὴν ἀνθρωπιστικὴ παιδαγωγικὴ, εἰδικὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Rogers καὶ μετὰ, εἶναι δάσκαλος-θεραπευτής. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ παιδαγωγικὴ ἢ ἀλλιῶς, παιδαγωγικὸς οὐμανιταρισμὸς δίνουν ἔμφασις στὴν ἔμφυτη καλοσύνη τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐφοῦ δόθησαν οἱ ὀρισμοὶ ποὺ θεωροῦμε σημαντικοὺς γιὰ τὴ μελέτη τοῦ θέματός μας, θὰ προχωρήσουμε στὴν ἐπίδραση ἀφενὸς τῆς χριστιανικῆς θεολογίας στὸν Ἀλέξανδρο Κοσμόπουλο, ἀφετέρου τῆς ἀνθρωπιστικῆς ψυχολογίας καὶ θὰ κλείσουμε μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἔγινε ἡ σύνθεσις στὸν μεγάλου αὐτοῦ παιδαγωγό.

1. Ἡ ἐπίδρασις τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς θεολογίας στὴν παιδαγωγικὴ σκέψιν τοῦ Ἀλέξανδρου Κοσμόπουλου

1α. Ἡ ἐπίδρασις τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς θεολογίας στὸ συγγραφικὸ ἔργον τοῦ Ἀλέξανδρου Κοσμόπουλου

Γιὰ τοὺς ἀναγνώστες ποὺ δὲν γνωρίζουν τὸν Ἀλέξανδρο Κοσμόπουλο, νὰ ἀναφέρουμε εὐσύννοπα πὼς ὑπῆρξε καθηγητὴς παιδαγωγικῆς στὸ Πανεπιστήμιον Πατρῶν, στὸ Τμῆμα Μαθηματικῶν ἀρχικὰ καὶ ἀργότερα

13. Γ. ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Γνωθὶ τὸ curriculum*, ἐκδ. Ἄτραπος, Ἀθήνα 1998, σσ. 552-555.

ὑπῆρξε ἀπὸ τὰ ἰδρυτικὰ μέλη Δ.Ε.Π. στὸ νεοσύστατο πανεπιστημιακὸ Παιδαγωγικὸ Τμῆμα, στὸ ὁποῖο ὑπηρετήσε ὡς τὸ τέλος τῆς πανεπιστημιακῆς του πορείας (1973-2006). Σπούδασε Θεολογία καὶ Φιλοσοφία στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ Ψυχολογία καὶ Συμβουλευτικὴ στὴ Σορβόννη, ὅπου ἐκπόνησε καὶ τὴ διδακτορικὴ του διατριβὴ πάνω στὸν Πεσαλότσι. Δικὸ του δημιούργημα εἶναι ἡ Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγικὴ, πὸν ὀρίστηκε πρωτύτερα, ἐνῶ στὸν τομέα τῆς ὑπογράμμισις τῆς σχεσιακότητις ὡς ἀπαραίτητις παιδαγωγικῆς προϋπόθεσις γιὰ νὰ λειτουργήσῃ ἡ παιδεία θεραπευτικὰ, ἡ σκέψη του συναντήθηκε μὲ αὐτὴ μεγάλων ψυχολόγων καὶ παιδαγωγῶν, ὅπως τοῦ Rogers. Σφράγισε τὶς γενιὲς πολλῶν ἐκπαιδευτικῶν μὲ τὴ σκέψη του. Εἶχε ἐπιβλέψῃ ἀρκετὲς διδακτορικὲς διατριβές (ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, αὐτὴ τοῦ Γρηγόρη Μουλαδούδη πὸν ἦταν ἐστιασμένη στὴν ἔννοια τοῦ προσώπου στὸ ἔργο τοῦ Martin Buber καὶ Carl Rogers)¹⁴. Ἐπίσης, ἔχει συσταθεῖ ἐπιστημονικὴ ἔνωση πὸν ἀσχολεῖται μὲ τὴ μελέτη καὶ τὴν προώθησι τοῦ ἔργου του («Ἑλληνικὴ Σχεσιοδυναμικὴ Ἐταιρεία»). Ὁ ἐνδιαφερόμενος ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ βρεῖ τὸ μεγάλο μέρος τῆς ἀρθρογραφίας του στὴν ἴστοσελίδα www.avkosmopoulos.gr.

Ἡ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ θεολογία ἀποτέλεσε σημαντικὸ κομμάτι τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψις τοῦ Ἀλέξανδρου Κοσμόπουλου. Ἡ θεολογία ἀποτέλεσε βασικὸ τμῆμα τῶν σπουδῶν του, ἀφοῦ μὲ αὐτὴ ξεκίνησε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ μὴ σχολιάσει κάποιος τὴν ὀμοιότητα τῶν ἐναρκτήριων σπουδῶν του μὲ ἄλλους μεγάλους φιλοσόφους καὶ παιδαγωγούς, μὲ τοὺς ὀποίους μάλιστα συναντήθηκε σὲ ἐπίπεδο σκέψις, ὅπως ὁ Rogers, ὁ Louis Meylan κ.ἄ.

Ἀλλὰ καὶ ἀργότερα, ὅταν ἐπέλεξε τὸ ἀντικείμενο τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς, ἐπέλεξε νὰ μελετήσῃ ἕναν παιδαγωγὸ πὸν ἡ θεολογία ἀποτελοῦσε γι' αὐτὸν ὀχι ἀπλῶς ἀντικείμενο πρὸς μελέτη, ἀλλὰ τρόπο ζωῆς: τὸν Ἐρρίκο Πεσαλότσι, πὸν ἐπεδίωκε νὰ ἐφαρμόσει τὴν οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν προσωποκεντρικὴ του παιδαγωγικὴ πρακτικὴ πὸν ἐφάρμοξε στὸ Ὀρφανοτροφεῖο στὴ Στάνς καὶ στὸ σχολεῖο στὴν Ὑβεροντον.

14. Π. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ δυναμικὴ τοῦ θεάτρου σκιῶν στὴν ἔρευνα, στὴν ἀνάπτυξη καὶ στὴν ἐξέλιξη τῶν σχέσεων τοῦ μαθητῆ μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ ΣΜΟΔΕ. Ἡ περίπτωση τῆς ἔννοιας τοῦ προσανατολισμοῦ στὸ κῶρο*, Διδακτορικὴ διατριβὴ στὸ Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρῶν, Πάτρα 2002.

Ἐπίσης, ἀποτέλεσε σημαντικό κομμάτι τῆς ἐπαγγελματικῆς του πορείας, ἀφοῦ δούλεψε τρία χρόνια ὡς καθηγητῆς θεολόγος στή Μέση Ἐκπαίδευση, κομμάτι πού συμπλήρωσε καί τή θητεία του στήν ἄλλη βαθμίδα, αὐτή τῆς Τριτοβάθμιας, πού ὑπηρετῆσε γιά περίπου τριάντα ἔτη.

Τέλος, σημαντικό τμήμα τῆς ἐρευνητικῆς του καί συγγραφικῆς του δραστηριότητας ἀποτέλεσαν ἄρθρα καί βιβλία σχετικά μέ θέματα πού ἐμπνέονται ἀπό τή θεολογία καί ἄπτονται αὐτῆς. Ὑπογραμμίζουμε πὼς στό παρὸν ἄρθρο γίνεται ἀναφορὰ στό τμήμα ἐκεῖνο τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου του πού εἶναι εὐκόλα καί ἄμεσα προσβάσιμο στόν ὅποιονδήποτε ἀναγνώστη καί ὄχι σέ κείμενα πού βρίσκονται πιά δύσκολα, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι σέ κάποια πρῶτα συγγράμματα πού συνέγραψε τή δεκαετία τοῦ '70 καί τὰ ὁποῖα δέν ἀνατυπώθηκαν, ἢ στό γαλλόφωνο κείμενο τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς γιά τόν Πεσταλότσι.

Πρῶτα ἀπό ὅλα, ξεκινώντας ἀπό τὸ πιά σημαντικό κατὰ τὴν ἄποψή μας θεολογικὰ βιβλίον, τὸ τελευταῖον πού ἐξέδωσε καί τὸ ὁποῖον συμπύκνωσε ὅλη του τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, ἦταν τὰ *Μελετήματα Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς*, ἐκδ. Γρηγόρης, 2004. Σὲ αὐτὸ ἀναδημοσίευσε ὀκτὼ παλαιότερα ἄρθρα/κείμενά του καί πρόσθεσε ἓνα κείμενό του ἀκόμη, ὅπως καί δύο κείμενα τοῦ πατρὸς Βασιλείου Zenkovsky. Ἀναλυτικότερα: ἀναδημοσίευσε ἓνα κείμενό του μέ τίτλο: «Ὁρθόδοξη παιδαγωγική;» ἀπὸ τὸ βιβλίον του *Ἀγωγή: «Φλεγόμενη βιάτος»* (1972), στό ὁποῖον δίνει τὴ δική του ἐρμηνεία γιά τὴν Ο.Χ.Π. καί γιά τὴ σημασία τῆς στήν πνευματικὴ ἀγωγή τοῦ παιδιοῦ, ἀλλὰ καί κάποια πρῶτα δικά του σχόλια γιά τὴν προσωπικότητα τοῦ χριστιανοῦ παιδαγωγοῦ καί τὰ μέσα τῆς Ο.Χ.Π. Στὴ συνέχεια, ἀναδημοσίευσε ἓνα παλαιότερον βιβλίον του, τὸ *Προσπάθεια ὀρθοδόξου θεωρήσεως τῆς ἀγωγῆς* (Ἀθῆναι 1972), στό ὁποῖον εἶχε γράφει δικά του κείμενα γι' αὐτὸ τὸ θέμα, ἀλλὰ παρουσίασε στό ἑλληνικὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸν καί μετέφρασε καί κείμενα τοῦ ἰδρυτῆ τῆς σύγχρονης Ὁρθόδοξης Παιδαγωγικῆς, κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ ἴδιου, π. Βασιλείου Zenkovsky, καθηγητῆ στό περίφημον Ὁρθόδοξον Θεολογικὸ Ἰνστιτοῦτο τοῦ Ἁγίου Σεργίου στό Παρίσι (ὅπου ἔχουν διδάξει ἀπὸ τὸ 1925 πολλοὶ ἐκ τῶν σπουδαιότερων θεολόγων, ὅπως ὁ π. Ἀλέξανδρος Σμέμαν κ.ἄ.). Στὸ κεφάλαιον πού ἀναδημοσίευσε τὸ βιβλίον του αὐτὸ πρόσθεσε καί δύο ἀκόμα κείμενα τοῦ Zenkovsky, ἓνα γιά τὴ Μοντεσσόρι καί ἓνα γιά τὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή στὴ νεώτερη ἐποχὴ. Τὸ δεύτερον κείμενό του ἀφορᾷ τὴ λογικὴ τῆς Κενώσεως καί τὴ θέση τοῦ χριστιανισμοῦ στὴ μετανεωτερικὴ ἐποχὴ, ἀναδημοσιευμένο

ἀπὸ τὸ βιβλίον του Ἐπιτομή: «Φλεγόμενη βία» (1972). Τέταρτο κείμενό του εἶναι γιὰ τὴν ἀγωγή, ὡς ἀποκατάσταση τοῦ ἀνθρώπου, ἀναδημοσιευμένο ἀπὸ ἄρθρον του στὸ σημαντικὸ θεολογικὸ περιοδικὸ *Γρηγόριος Παλαμᾶς* τὸ 1974. Ἐπιλεκτικὰ ἀναφέρουμε ἀπὸ αὐτὸ τὴν ὑπόμνηση τριῶν μέσων ἀγωγῆς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας: τὸ βίωμα, τὴν ἄσκηση καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωή, ἐνῶ ὁ Κοσμοπούλου ἀναφέρεται καὶ σὲ δύο βασικὰ γνωρίσματα τοῦ χριστιανοῦ: τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀγάπη. Τὸ πέμπτο κείμενό του εἶναι: «Οἱ ψυχολογικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴ λατρευτικὴ ἀγωγή», ποῦ σχετίζεται μὲ τὴν ψυχολογικὴ προετοιμασία τῶν σπουδαστῶν τῶν ἱερατικῶν σχολῶν, ὁμιλία ποῦ ἔδωσε τὸ 1972 στὸ Διορθόδοξο Κέντρο τῆς Μονῆς Πεντέλης. Σὲ αὐτὴ συνδυάζει τὶς γνώσεις του γιὰ τὴν ψυχολογία καὶ τὴν παιδαγωγικὴ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐκπαίδευση ἐνηλίκων. Τὸ ἐπόμενο κεφάλαιό του εἶναι ἓνα παλαιότερο ἄρθρον του, δημοσιευθὲν στὸ περιοδικὸ *Κοινωνία* τὸ 1985, ἀνακοινωθὲν σὲ σεμινάριον τῆς Πανελληνίας Ἑνώσεως Θεολόγων τὸ 1984, μὲ τίτλον: «Ἡ διδακτικὴ προσφορά (ἢ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν) ὡς σχέση (ἐκκλησιαστικὴ καὶ λατρευτικὴ) τῆς ὑπαρξῆς», στὸ ὁποῖο καταθέτει τὴ σημασία τῆς σχεσιοδυναμικῆς θεώρησης, εἰδικὰ τῆς διδασκαλίας τῶν θρησκευτικῶν. Τὸ ἕβδομο κείμενό του εἶναι: «Ἡ ἄσκηση τοῦ Συμβουλευτικοῦ - Ποιμαντικοῦ ἔργου στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας», τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ἀναδημοσίευση τοῦ κειμένου: «Ἡ ἄσκηση τοῦ Συμβουλευτικοῦ - Ποιμαντικοῦ ἔργου στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπόπειρα θεώρησός του ὑπὸ τὸ πρῶτον τῆς «Σχεσιοδυναμικῆς καὶ Προσωποκεντρικῆς Συμβουλευτικῆς», ἀπὸ τὸν συλλογικὸν τόμον *Παιδαγωγία Ζωῆς* (ἐπιμ. Στ. Φωτίου), 1999, καὶ στὸ ὁποῖο ἐκθέτει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς σχεσιοδυναμικῆς κατάρτισης τῶν στελεχῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ψυχολογικῆς καὶ πνευματικῆς τῆς προετοιμασίας. Ἐπόμενο κεφάλαιό του εἶναι: «Ἡ διάκριση στὴ συμβουλευτικὴ ἐργασία», ἐπίσης ἀναδημοσιευθὲν ἀπὸ τὸν τόμον: *Ἀνθηφόρος Μητροπολίτου Δέρκων Κωνσταντίνου, Πεντηκονταετία προσφορᾶς στὴν Ἐκκλησία 1950-2000*, Ἐκδοσὴ συνδέσμου τῶν ἐν Ἀθήναις Μεγαλοσχιολπτῶν, Ἀθήνα 2001, σελ. 287-306. Σὲ αὐτὸ τὸ τολμηρὸν κείμενον θέτει μίαν πνευματικὴν προϋπόθεσιν γιὰ ὅποιον ἀσκεῖ συμβουλευτικὸν ἔργον: αὐτὴ τῆς διακρίσεως, μιᾶς ἁγιοπνευματικῆς δωρεᾶς. Σὲ αὐτὸ τὸ κείμενον, νομίζουμε περισσώτερον ἀπὸ ὅποιονδήποτε ἄλλον, ὑπογραμμίζει τὴ σημασία τῆς πνευματικότητος τοῦ συμβούλου. Εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον συνθετικὰ κείμενά του. Τὸ τελευταῖον κείμενό του ποῦ ἀποτελεῖ πρότυπὴν ἔκδοσιν τιλοφορεῖται: «Ἡ Παιδαγωγικὴ μαθητεία στὴν Ὁρθόδο-

ξη Παράδοση», γράφτηκε και επιμελήθηκε λίγο πριν από την έκδοση του βιβλίου του και αποτελεί τη συμπυκνωμένη κατάθεσή του για το πώς μπορεί ή παιδαγωγική να ωφεληθεί από την ορθόδοξη μαρτυρία.

Είναι εμφανές από τη θεματολογία του βιβλίου του πώς τον ενδιέφερε πάντοτε να εμπνεύσει την παιδαγωγική και συμβουλευτική πρακτική με την ορθόδοξη θεολογική κληρονομιά. Τα παραπάνω κεφάλαια του βιβλίου του είναι και όλα τα άρθρα που δημοσίευσε και φέρουν έντονη την επίδραση της ορθόδοξης θεολογίας. Το κεφάλαιο με τίτλο: «Ἡ διδακτική προσφορά (ή διδασκαλία του μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν) ὡς σχέση (ἐκκλησιαστική καὶ λατρευτική) τῆς ὑπαρξῆς» δημοσιεύτηκε και στα ἀγγλικά στο ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ *Phronema*, ἐκδοθὲν ἀπὸ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στὸ Σίδνεϋ τῆς Αὐστραλίας τὸ 2001. Δημοσίευσε καὶ ἄλλα ἀρθρα σὲ θεολογικοῦ ἐνδιαφέροντος περιοδικὰ (*Ἀκτίνες, Σύναξη, Κοινωνία*), ὅχι ὁμως στενὰ θεολογικοῦ περιεχομένου. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ πὼς, μελετώντας κάποιος τὴ βιβλιογραφία του, δὲν ἐντοπίζει ἀμιγῶς θεολογικὰ μελετήματα, παρ' ὅλη τὴ θεολογικὴ του παιδεία, παρὰ μόνον μελετήματα μὲ σκοπὸ νὰ μπολιαστεῖ ἡ παιδαγωγικὴ καὶ ἡ συμβουλευτικὴ μετὰ τὴν ορθόδοξη θεολογικὴ πνευματικότητα. Ἐπιπλέον εἶχε δημοσιεύσει μία μελέτη του γιὰ τὸν ἀρχαῖο Ἑλληνα φιλόσοφο Δημόκριτο («A contemporary Educational View of the Thought of Democritus, *Paedagogica Historica*, τ. XX (1980), Νῦ 1, σ. 5-23).

Ἀναζητώντας τώρα κάποιος ἐπιδράσεις τῆς ορθόδοξης θεολογίας στὰ ἄλλα του βιβλία καὶ ἀρθρα, βρίσκει πολλὰς ἐπιδράσεις στὰ γραπτά του. Ξεκινώντας ἀπὸ τὶς ἐπιδράσεις τῆς ορθόδοξης θεολογίας στὸ βασικὸ του σύγγραμμα, τὴ *Σχαιοδυναμικὴ Παιδαγωγικὴ τοῦ Προσώπου*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα, σταχυολογεῖ ὁ μελετητὴς πολλὰ σημεῖα. Παραπέμπει πρῶτα ἀπὸ ὅλα σὲ σημαντικὰς μορφὰς τῆς ορθόδοξης χριστιανικῆς θεολογίας: τὸν ὕμνογράφο ἅγιο Ἀνδρέα Κρήτης (σελ. 122), τὸν ἱερό Αὐγουστῖνο (σελ. 121 καὶ στὸ περίφημο *ama et fac quod vis*), τὸν ἅγιο Νικόλαο Καβάσιλα (σελ. 418) καὶ τὸν Μέγα Βασίλειο (σελ. 118), καὶ στοὺς πέντε γιὰ ἀναφορὰς τοὺς στὴν ἀγάπη. Ἐπίσης, ἀναφέρει καὶ τὸν ἅγιο Ἰγνάτιο τὸν Θεοφόρο καὶ τὴ χρῆση τοῦ ὄρου «συνανάκρασις» (σελ. 418), τὸν ἅγιο Ἰωάννη τῆς Κλίμακος (σελ. 124) γιὰ τὴ σιωπὴ καὶ σὲ εὐαγγελικὰς περικοπὲς σὲ σημεῖα τοῦ βιβλίου του (π.χ. σελ. 416). Ἀπὸ νεώτεροὺς θεολόγους παραπέμπει τὸν Ζηζιούλα Ἰωάννη, μητροπολίτη Περγάμου, γιὰ τὴ συμβολὴ του στὴ μελέτη τοῦ προσώπου (σελ. 88, 417-418), τὸν Νησιώτη (σελ. 123) γιὰ τὴν ἀνθρώ-

πινη γνώση, στὸν Χρῆστο Γιανναρᾶ (σελ. 83) γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὴ σχέση, στὸν Νῆκο Μαρσοῦκα (σελ. 417) γιὰ τὴν ἐνότητα τῶν ἀνθρώπων μέσῳ τοῦ Χριστοῦ, στὸν Παναγιώτη Νέλλα (σελ. 418) γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὸν ἅγιο Νικόλαο τὸν Καβάσιλα, στὸν Γεώργιο Φλωρόφσκι (σελ. 89) γιὰ τὸ πρόσωπο στὴ χριστιανικὴ θεολογία, ἀλλὰ καὶ στὸν Μπερ-ντιάγιεφ γιὰ τὴ μυστηριακὴ ὑπόσταση τοῦ προσώπου. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀμιγῶς ὀρθόδοξους θεολόγους, παραπέμπει καὶ σὲ ἔνθεους ὑπαρξιστές: στὸν Καζαντζάκη γιὰ τὴν ἐκστατικότητα τοῦ εἶναι (σελ. 438), στὸν Marcel (σελ. 420 κ.ἄ.) γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου (σελ. 97), γιὰ τὸν διανθρώπινο δεσμό (σελ. 163), γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὡς μυστήριο (σελ. 420), στὸν Mounier (σελ. 88, 90, 92, 421, 428) γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὴ σχέση, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ὅτι καὶ τὸ πρόσωπο ἀνακαλύπτεται ἐν σχέσει (σελ. 438), στὸν Unamuno (σελ. 422) γιὰ τὸ ὅτι τὸ πρόσωπο ἀναδύεται ἐν σχέσει, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀγάπη, στὸν Ortega (σελ. 421 κ.ἄ.) γιὰ τὴν περιγραφὴ τῶν σύγχρονων σχέσεων, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ μοναχικότητα τοῦ ἀτόμου, στὸν Entralgo (σελ. 423 κ.ἄ.) γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ πλησίον ἐκ τῆς Βίβλου, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἄλλον ὡς ἀντικείμενο καὶ ὡς πρόσωπο, στὸν Jaspers (148, 419) γιὰ τὸν διάλογο ὡς ἐξόδιο ἀγάπη, στὸν Buber σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ βιβλίου γιὰ πολλὰ ζητήματα, ἀλλὰ ἰδιαίτερα γιὰ τὴς διανθρώπινες σχέσεις καὶ στὸν Scheler γιὰ τὴ φύση τῆς γνήσιας ἀγάπης (σελ. 128).

Ὅσον ἀφορᾶ τὴς θεματικὲς τοῦ βιβλίου ποὺ ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία καὶ περιλαμβάνονται στὸ βιβλίο, θὰ ἀνέφερε κάποιος ὀπωσδήποτε τὸ 3^ο κεφάλαιο τοῦ 2^{ου} μέρους, μὲ τίτλο: «Ὁ χαρακτήρας τῆς παιδαγωγικῆς», τὴν ὑποενότητα γιὰ τὸ πρόσωπο, ποὺ μιλάει γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ/πατερικὴ προέλευση τοῦ ὄρου (σελ. 88 κ.ἑξ.). Ὁ ἀγαπητικὸς παιδαγωγὸς ἀναφέρει σὲ ἄλλη ὑποενότητα τοῦ ἴδιου κεφαλαίου ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ αἰσθάνεται χωρισμένος ἀπὸ τὸν Θεό, παραπέμποντας σὲ φράση τοῦ Πετσαλότσι ὅτι: «Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ πιὸ κοντινὴ σχέση τῆς ἀνθρωπότητας» (σελ. 120). Στὸ 3^ο κεφάλαιο τοῦ 3^{ου} μέρους ἀναφέρεται στὸν Πετσαλότσι καὶ τὴν πετσαλότσια ἀγάπη, μὲ ἔντονο τὸ στοιχεῖο τῆς θρησκευτικῆς του πίστεως καὶ τῆς θρησκευτικῆς διάστασης τῆς ἀγάπης του (σελ. 218 κ.ἑξ.). Στὸ 3^ο κεφάλαιο τοῦ 5^{ου} μέρους ἀναφέρεται στὴς φιλοσοφικὲς θεωρήσεις τοῦ διανθρώπινου δεσμοῦ, ποὺ τὴς χωρίζει σὲ τρεῖς: ὄντολογικὸ χαρακτηριστῆρα, μεταφυσικὸ χαρακτηριστῆρα καὶ ὑπαρξιακοῦ-κοινωνικοῦ χαρακτηριστῆρα. Τὴ χριστιανορθόδοξη θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐκκλησιαστικοῦ προσώπου ποὺ ἐνώνεται μέσῳ τοῦ Χριστοῦ μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους,

ἀλλὰ καὶ τὴ μυστηριακὴ θεώρηση τῶν ἀνθρώπων ὡς προσώπων, τὶς κατατάσσει στὶς μεταφυσικοῦ τύπου θεωρήσεις τῶν διανοητικῶν σχέσεων (σελ. 417-418). Στὶς θεωρήσεις ὑπαρξιακοῦ/κοινωνικοῦ τύπου κατατάσσει καὶ τὴν μπουμπέρια θεώρηση, κατὰ τὴν ὁποία ἡ σχέση μὲ τὸν Θεὸ εἶναι ἡ καθολικότερη ὄλων καὶ αὐτὴ ποὺ περιπτύσσει οἰανδήποτε ἄλλη (σελ. 424 κ.ἐξ.). Παρακάτω δὲ τὴ συγκρίνει μὲ τὴ θεώρηση τοῦ Καζαντζάκη, ποὺ εἰκονίζεται στὴ φράση: «Εἶπα στὴ μυγδαλιά: “Ἀδελφή, μίλπσέ μου γιὰ τὸν Θεό”. Κι ἡ μυγδαλιά ἄνθισε», ἀπὸ τὸ *Ἀναφορά στὸν Γκρέκο* (σ. 281).

Στὸ βιβλίο τοῦ Κοσμοπούλου τώρα *Ψυχολογία καὶ Ὀδηγητικὴ τῆς Παιδικῆς καὶ Νεανικῆς ἡλικίας*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 1990, ὁ συγγραφέας κάνει πολὺ λιγότερες ἀναφορὰς σὲ θεολόγους, ἀφοῦ ἐδῶ εἶναι σαφὲς πὼς ἐπιθυμεῖ νὰ γράφει βασικὰ ἕνα ψυχολογικό/συμβουλευτικό ἐγχειρίδιο. Ἀναφέρει μόνον τὸν ἱερό Αὐγουστῖνο, λίγους ἔνθεους ὑπαρξιστές, ὅπως τὸν Μπουμπέρ, καὶ ἔχει ἕνα κεφάλαιο ἀφιερωμένο στὴν ἐφηβικὴ θρησκευτικότητα, τὴν ὁποία θεωρεῖ ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς καθολικῆς ὀρίμανσης τοῦ παιδιοῦ, κρούοντας τὸν κώδωνα γιὰ μία θρησκευτικὴ ἀγωγή ἐλευθερίας, ἀγάπης καὶ ὄχι «καλουπώματος» (σελ. 246).

Στὸ ἄλλο βασικό του βιβλίο: *Τὸ Σχολεῖο πέθανε, Ζήτω τὸ σχολεῖο τοῦ Προσώπου*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 1990, δὲν γίνεται κάποια εὐθεῖα ἀναφορὰ σὲ θέμα ποὺ νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ θεολογικὴ σκέψη. Ἀναφέρει ὅμως τὸν κίνδυνο τῆς καπλησίας τῆς πίστες, ὅταν ἀναφέρεται στὴν προώθηση τῆς ἰδέας ἐκ μέρους τοῦ Χίτλερ ὅτι ὁ Χριστὸς καταγόταν ἀπὸ τὴ βόρεια φυλὴ (σελ. 89).

Στὸ βιβλίο ποὺ συνέγραψε μαζί μὲ τὸν Γρηγόριο Μουλαδούδη: *Ὁ Carl Rogers καὶ ἡ προσωποκεντρικὴ του θεωρία γιὰ τὴν ψυχοθεραπεία καὶ τὴν ἐκπαίδευση*, ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 2003, ἀναφέρεται στὴν τέταρτη θεραπευτικὴ στάση τῆς θεωρίας τοῦ Rogers, τὴν «παρουσία» τοῦ θεραπευτῆ, ὅπου κάνει λόγο γιὰ τὸ μεταφυσικὸ στοιχεῖο ποὺ βίωσε ὁ Rogers καὶ τὸ ἀποδίδει στὴν ἐξέλιξη τοῦ πνεύματός του. Ἄλλοῦ ἀναφέρει τὸ πὼς καὶ πόσο σημάδεψαν τὴν προσωπικότητα τοῦ Rogers οἱ θρησκευτικὲς/φονταμενταλιστικὲς ἀντιλήψεις τῆς οἰκογένειάς του καὶ πὼς πάσχισε νὰ χειραφετηθεῖ ἀπὸ αὐτές (σελ.14 καὶ 42). Πολλὲς φορὲς ἀντὶ γιὰ τὸν ὄρο «ψυχολογικός», χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο «ψυχοπνευματικός» (βλ. σελ. 40).

Σὲ σχέση μὲ τὴ μελέτη θεμάτων ποὺ ἄπτονται στενότερα τῆς χριστιανικῆς ὀρθόδοξης θεολογίας, ἀπὸ τὴν πλευρὰ ποὺ συναντᾶται μὲ τὴν ἀγωγή, παρατηρώντας κάποιος τὴ συγγραφικὴ/ἐρευνητικὴ παραγωγή τοῦ Κοσμο-

πουλου, διαπιστώνει πώς κατά τὰ πρῶτα χρόνια τῆς πανεπιστημιακῆς του σταδιοδρομίας μελετοῦσε πολὺ περισσότερα σχετικά θέματα. Ἐκτὸς τῶν ἀρθρῶν του ποὺ συμπεριέλαβε στὸ βιβλίο του *Μελετήματα Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς*, ἐκδ. Γρηγόρης, 2004, τὰ περισσότερα εἶχαν ἐκδοθεῖ τὰ ἔτη 1972 καὶ 1974, ἓνα μόνο τὸ 1985 (γιὰ τὴ διδακτικὴ τῶν θρησκευτικῶν) καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς συγγραφικῆς του παραγωγῆς ἐπανῆλθε στὴν πρώτη του ἀγάπη· τὸ 1999, τὸ 2001 καὶ τὸ 2004 ξαναμελετᾷ θέματα ποὺ σχετίζονται στενά μὲ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία. Εἶναι συχνὸ τὸ φαινόμενο σὲ ἐπιστήμονες πρὸς τὸ τέλος τῆς σταδιοδρομίας τους νὰ ἐπιστρέφουν σὲ θέματα ποὺ τοὺς εἶχαν ἐλκύσει στὴ νιότη τους. Ἐπιπλέον, ὅπως καὶ πολλὲς ψυχολογικὲς σχολὲς ἀναφέρουν, ἡ σχέση μὲ τὴν πνευματικὴ μας διάσταση ἐπανερχεται ὡς θέμα καθὼς μεγαλώνουμε καὶ ἐντοπίζεται συχνὰ σὲ στάδια μεγαλύτερης ἡλικίας συνήθως. Ὁ Rogers, ποὺ ἐπίσης καθὼς μεγάλωνε ἄφηνε περισσότερο χῶρο στὸ ἀνοιγμὰ του στὸν πνευματικὸ κόσμο καὶ στὸν μυστικισμό, ἀντιμετώπισε κριτικὴ πάνω σὲ αὐτό. Οἱ ἐπικριτὲς του «τὸν περιέμεναν στὴ γωνία», κατηγορώντας τον γιὰ μὴ ἐπιστημοσύνη καὶ ὅτι πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του γύρισε ἀπὸ ἐκεῖ ποὺ ξεκίνησε, σὲ μία θρησκευτικὴ ἐρμηνεία τῶν πραγμάτων ποὺ θύμιζε τὴς φονταμενταλιστικὲς θρησκευτικὲς ἀπόψεις τῶν γονιῶν του¹⁵.

1β. *Ἡ ἐπίδραση τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς θεολογίας στὴ διατύπωση τῆς Σχαιοδυναμικῆς Παιδαγωγικῆς τοῦ Ἀλέξανδρου Κοσμοπούλου*

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐπίδραση τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς θεολογίας στὴ διαμόρφωση τῆς ψυχοπαιδαγωγικῆς θεωρίας τοῦ Κο-

15. H. A. VAN BELLE, *Basic intent and therapeutic approach of Carl Rogers*, Toronto, Canada: Wedge, 1980 παρατίθεται στὸ Martin A. Van Kalmthout, «The religious dimension on Rogers's work» στὸ *Journal of Humanistic Psychology*, Vol. 35, No 4, Fall 1995, σσ. 23-39, εἰδ. σελ. 28. Σὲ σχέση μὲ αὐτὲς τὶς ἐμπειρίες ἔγραψε: «Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐμπειρίες ποὺ ἀναφέρθηκαν ἐν συντομίᾳ παρὰ περιγράφηκαν μὲ κατέστησαν πολὺ πιὸ ἀνοικτὸ στὴν πιθανότητα τῆς συνέχισης τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, κάτι ποὺ ποτὲ μέχρι τότε δὲν θεωροῦσα πιθανόν. Οἱ ἐμπειρίες αὐτὲς μοῦ δημιούργησαν πολὺ μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ κάθε εἶδους μεταφυσικὰ φαινόμενα. Ἄλλαξαν ἀρκετὰ τὴν κατανόσή μου γιὰ τὴ διαδικασία τοῦ θανάτου. Τώρα θεωρῶ πιθανὸ ὁ καθένας ἀπὸ ἐμᾶς νὰ εἶναι μία συνεχὴς πνευματικὴ οὐσία μὲ διάρκειά στὸ χρόνο καὶ περιστασιακὰ νὰ ἐνσαρκώνεται σὲ ἀνθρώπινο σῶμα» στὸ C. R. ROGERS, *Ἐνας τρόπος νὰ ὑπάρχουμε*, ἐκδ. Ἐρευνητὲς, Ἀθήνα 2006, σελ. 84.

σμόπουλου, τῆς Σχεσιοδυναμικῆς Παιδαγωγικῆς. Τὸ πῶς ἀκριβῶς ἐπέδρασε ἡ χριστιανικὴ ταυτότητα τοῦ Κοσμόπουλου καὶ ἡ προσωπικὴ του σπουδὴ τῆς θεολογίας στὴ σύλληψη καὶ ὑποστήριξη τῆς Σχεσιοδυναμικῆς Παιδαγωγικῆς, εἶναι κάτι ποὺ κυρίως ὁ ἴδιος θὰ μπορούσε νὰ τὸ διασαφηνίσει. Κάποτε σὲ συζήτηση μὲ τὸν καθηγητὴ γιὰ τὸ συγκεκριμένο θέμα, εἶχε διατυπώσει τὴν ἐπιθυμία πὼς θὰ τὸν ἐνδιέφερε ἡ ἀπὸ κοινοῦ μελέτη αὐτοῦ τοῦ συγκεκριμένου θέματος. Λόγω ὅμως τοῦ αἰφνιδίου θανάτου, ἐν τέλει δὲν κατέστη δυνατόν αὐτό.

Ἡ δυσκολία τοῦ θέματος ἔγκειται κυρίως στὸ ὅτι πολλὰ πράγματα ποὺ φτάνουν στὴ Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγικὴ μοιράζονται τὸν ἴδιο τόπο τόσο μὲ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ θεολογία ὅσο καὶ μὲ ἀνθρωπιστικὲς ἀλλὰ καὶ ἐνθεες ὑπαρξιστικὲς σχολές, ἀλλὰ καὶ τὴ σχεσιακὴ φιλοσοφία, ὅπως αὐτὴ τοῦ Buber καὶ τοῦ Merleau-Ponty. Ἐπομένως δὲν εἶναι τόσο εὐκόλο νὰ διακρίνει κάποιος τὶς ἀμεσότερες ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ θεολογία ἐπιδράσεις. Ὁ ἀνθρωπισμὸς εἶναι ἄλλωστε «ἄσωτο παιδὶ τοῦ χριστιανισμοῦ» ἐν πολλοῖς. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε πὼς ὁ Δελγκωσταντὴς σημειώνει σχετικὰ πὼς «στὴ δυτικὴ παράδοση εἶναι ἀδύνατο νὰ κατανοήσουμε τὰ ἀνθρωπιστικὰ κινήματα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς χριστιανικὲς τὸς ρίζες (...)¹⁶. Ὁ ἴδιος ὁ Κοσμόπουλος γράφει στὸ ἄρθρο του γιὰ τὴν ἑλληνικὴ καὶ σχεσιοδυναμικὴ ἀνάγνωση τοῦ Προσωποκεντρικοῦ Μοντέλου Συμβουλευτικῆς ὅτι, προσπαθώντας νὰ ἀναγνώσει τὸ ροιζεριανὸ μοντέλο, τὸ κάνει ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ κάποιου ποὺ ἔχει «ἀνθρωπιστικὴ παιδεία, ὅπως καὶ ζωὴ, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ καὶ χριστιανικὴ κληρονομιά» κατὰ τρόπο ποὺ σχεδὸν δὲν τὸ καταλαβαίνει¹⁷. Ἐδῶ ἐννοεῖ ἀφενὸς ὅτι ἔχει δεχτεῖ ἐπίδραση ἀπὸ τὸν χριστιανισμὸ τὸν ἑλληνορθόδοξο, καὶ ἀφετέρου ὅτι μπορεῖ καὶ νὰ τὸν ἔχει ἐπηρεάσει μὲ τρόπο ποὺ νὰ μὴν εἶναι ἄμεσα ἀντιληπτὸς καὶ ψηλαφητὸς¹⁸.

16. Κ. ΔΕΛΗΚΩΣΤΑΝΤΗ, *Σχολικὴ Θρησκευτικὴ Ἀγωγή, Μεταξὺ Θεολογίας καὶ Παιδαγωγικῆς*, ἔκδ. Ἔννοια, Ἀθήνα 2009, σελ. 116.

17. ΑΛ. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἑλληνικὴ, Σχεσιοδυναμικὴ Ἀνάγνωση τοῦ Προσωποκεντρικοῦ Μοντέλου Συμβουλευτικῆς» στὸ *Ὁ Ἀλέξανδρος Β. Κοσμόπουλος καὶ ἡ Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγικὴ*, ἔκδ. Σωματείου «Παπαχριστοπούλειος» Βιβλιοθήκη Ἀμαλιάδας, Ἀμαλιάδα 2008, σελ. 128.

18. Ὁ Bertrand Russell γράφει στὸ βιβλίο του *Κείμενα γιὰ τὴν θρησκεία*: «Τίποτα δὲν ὑπάρχει στὴ συνείδηση πέρα ἀπὸ τὴν ἀσυνείδητη παρουσία τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν κανόνων ποὺ ἔμαθες ὅταν ἦσουν μικρός». Οἱ συνειδητὲς σκέψεις καὶ πράξεις δηλαδή, δὲν παύουν

Ἐξαιτίας τῆς δυσκολίας αὐτῆς ἐπιλέξαμε νὰ ἀναφέρουμε τὰ σημεῖα, πὸν ἔχει ἐνσωματώσει στὴ Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγικὴ τοῦ ὁ Κοσμοπούλου καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι ἄμεσα καὶ ξεκάθαρα συνδεόμενα μὲ τὴ χριστιανικὴ ὀρθόδοξη θεολογία, στοιχεῖο πὸν τεκμαίρεται εἴτε ἀπὸ τὸ ἴδιο τους τὸ περιεχόμενο, εἴτε ἀπὸ παραπομπὴ τοῦ συγγραφέα στὰ γραπτὰ σὲ χριστιανοὺς θεολόγους.

Βασικὸ στοιχεῖο τῆς Σχεσιοδυναμικῆς Παιδαγωγικῆς πὸν σχετίζεται μὲ τὴ χριστιανικὴ θεολογία εἶναι ἡ ἀντίληψη τῆς ἔννοιαι τοῦ προσώπου. Τὸ πρόσωπο δὲν γίνεται ἀντιληπτὸ μόνο κατὰ τὸν τρόπο πὸν γίνεται σὲ ἄλλους ἀνθρωπιστές, ἀλλὰ ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Κοσμοπούλου δηλώνει πολλακίς, κατὰ τὸν τρόπο πὸν ἔγινε ἀντιληπτὸ ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ἐξ οὗ καὶ ὅταν ἐπιχειρεῖ μία ἱστορικὴ ἀναδρομὴ τῆς ἔννοιαι τοῦ προσώπου παραπέμπει στὸν μεγάλο ὀρθόδοξο θεολόγο Ἰωάννη Ζηζιούλα, μητροπολίτη Περγάμου, ὁ ὁποῖος μὲ τίς μελέτες του κατὰ τίς τελευταῖες δεκαετίες ἔχει ρίξει φῶς στὸ ζήτημα τῆς προέλευσις τοῦ ὄρου «πρόσωπο», ἀλλὰ καὶ τῆς ἱστορικῆς του προέλευσις¹⁹. Ἀποτελεῖ μάλιστα σημαντικὴ πρωτοπορία τοῦ Κοσμοπούλου πὸν ἐγκαινίασε ἕναν διάλογο τῆς παιδαγωγικῆς μὲ θεολόγους τοῦ ἐκτοπίσματος τοῦ Ζηζιούλα, γιὰ ἕνα θέμα ὅπως αὐτὸ τοῦ προσώπου, πὸν ἐδῶ καὶ λίγες δεκαετίες βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας.

Ἄμεση συνέπεια τῆς οἰκειοποίησης τῆς ἔννοιαι τοῦ προσώπου ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ θεολογία εἶναι ἡ ἔνθεη προσέγγιση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι ἡ ἀγνωστικιστικὴ, ὅπως ἀπὸ τὸν Rogers. Ἡ χρῆσι τοῦ ὄρου αὐτοῦ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας διαφοροποιεῖ αὐτόματα τὸν Κοσμοπούλου ἀπὸ ἄλλους ἔνθεους προσωποκεντρικούς, ἀλλὰ καὶ ὑπαρξιστές, ἀφοῦ ἡ ὀρθόδοξη θεολογία, μὲ τὸν τρόπο πὸν βιώνει τὸ δόγμα τῆς καὶ τὴ σχέση τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδας, δίνει προτεραιότητα στὰ πρόσωπα καὶ στὴ μεταξύ τους σχέση, καὶ ὄχι στὴν οὐσία· εἶναι περισσότερο προσωποκεντρικὴ καὶ ὄχι οὐσιοκεντρικὴ θεώρηση, ἀπὸ τὴν ὁποῖα ἀπορρέουν ση-

νὰ ἐπηρεάζονται ἀπὸ ὅσα, ἀνεξέλεγκτα, σφηνώθηκαν μέσα στὸ μυαλό μας ἀπὸ τὴν κουλτούρα τοῦ περιβάλλοντος στὸ ὁποῖο γεννηθήκαμε.

19. Βλ. σχετ. ΑΛ. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγικὴ...*, ὁ.π., σελ. 88.

μαντικές ανθρωπολογικές διαφοροποιήσεις, πού δὲν ἀφοροῦν στενά τὴν παρούσα εἰσήγηση²⁰.

Υἱοθετώντας τὴ χριστιανορθόδοξη θεώρηση τοῦ προσώπου, δέχεται τὴν ἑτερονομία τοῦ ἀνθρώπου, δέχεται τὴν ἀδυναμία τῆς ὄντολογικῆς του ἐπάρκειας, τὴν ὑπαρκτική του ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ τὴ διφυῆ φύση τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ψυχοσωματική. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ὄρος «πρόσωπο» στὸν Rogers σὲ σχέση μὲ τὸν Κοσμόπουλο ἀποδίδει περισσότερο τὸ πλήρως λειτουργικὸ ἄτομο, χωρὶς τὸ ἴδιο ψυχοπνευματικὸ περιεχόμενο, καὶ μόνο πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ὁμοιάζει περισσότερο ἢ χρῆση πού κάνει μὲ αὐτὴν τοῦ Κοσμόπουλου. Τὸ πρόσωπο ἀναδεικνύεται καὶ γεννᾶται ἐν σχέσει καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπος εἶναι σχέση. Ἡ ἐκστατικότητα τοῦ προσώπου εἶναι μία κεντρικὴ ἔννοια στὴ χριστιανορθόδοξη παράδοση²¹.

Ἄλλη μία ἐπίδραση ἀπὸ τὴ Χριστιανικὴ Ὁρθόδοξη θεολογία εἶναι ὁ τρόπος θεώρησης τῆς σχέσης. Ἐκεῖ πάλι ὁ Κοσμόπουλος ἀναφέρει πὼς τὸ «εἴμαστε ἐν σχέσει» σημαίνει ὅτι μοιραζόμαστε κοινὸ ψυχοπνευματικὸ κῶρο καὶ τὸ χτίσιμο τῆς σχέσης ἀποτελεῖ αὐτοσκοπὸ. Ἡ σχεσιακὴ θεώρηση τῆς θεραπείας ἀπέχει ἀπὸ ἄλλες θεωρήσεις, ὅπως αὐτὴ τοῦ Rogers, ὁ ὁποῖος, συνεπῆς στὴ δυτικὴ ἀτομοκεντρικὴ θεώρηση, δὲν βλέπει στὴν κοινωρία τὴν θεραπεία²². Ὁ Κοσμόπουλος ὁμως δὲν θὰ μπορούσε νὰ μὴν εἶναι

20. Στὴ χριστιανικὴ Δύση ἀνέκαθεν δόθηκε προτεραιότητα στὴν οὐσία ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἐνοποιητικὸ παράγοντα: ὁ Μπέγζος κάνει λόγο γιὰ ἕναν «οὐσιοκρατικὸ ὀλισμὸ» τῆς λατινικῆς οὐσιοκρατίας. «... στὴ Δύση ἡ ἐνότητα στηρίζεται στὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας (ὄχι στὴ διαφορὰ τῶν προσώπων), γι' αὐτὸ ἡ καθολικότητα παραθεωρεῖ τὴν ἰδιαίτερότητα καὶ ἡ ὀλότητα ἰσοπεδώνει τὴν προσωπικότητα» στὸ Μ. ΜΠΕΓΖΟΥ, *Ἐλευθερία ἢ θρησκεία; Οἱ ἀπαρχές τῆς ἐκκοσμίκευσης στὴ φιλοσοφία τῆς θρησκείας τοῦ Δυτικοῦ Μεσαίωνα*, Ἀθήνα 1991, σελ. 106 κ.ἑξ. καὶ παρατίθεται στὸ ΝΙΚΟΛΑ ΞΙΩΝΗ, *Προλεγόμενα θεολογικῆς ἀνθρωπολογίας, Προχριστιανική, ἑτερόδοξη καὶ ὀρθόδοξη θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου*, ἔκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 2007, σελ. 122. Βλ. σχετ. ἐπίσης ΓΙΑΓΚΑΖΟΥΛΟΥ, ΣΤ. (2002), «Περὶ Ἐκκλησίας», στὸ συλλογικὸ τόμο *Πίστη καὶ Βίωμα τῆς Ὁρθοδοξίας: Δόγμα, Πνευματικότητα καὶ Ἥθος τῆς Ὁρθοδοξίας*, ἔκδ. ΕΑΠ, Πάτρα, σσ. 159-222 καὶ εἶδ. σελ. 181 κ.ἑξ. καὶ 173.

21. Βλ. σχετ. ΙΩΑΝΝΗ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Θεολογία τοῦ προσώπου», *Ὁρθοδοξία καὶ Παιδεία*, τ. 1 (2002), σσ. 121-128.

22. Ὁ Richard Bryant-Jefferies προσπαθεῖ νὰ προσελάσει τὶς δύο δυσκολίες τοῦ ἀτομικισμοῦ καὶ τοῦ ὕλισμοῦ, προτείνοντας μία ψυχο-κεντρικὴ διαπροσωπικὴ προσωποκεντρικὴ ἰδέα (soul-centred transpersonal) Richard Bryant-Jefferies, "From Person to transperson-centredness: A future trend?" *Person-centred Journal*, Vo. 4, Issue 1 (1997), σσ. 44-52, εἶδ. σσ. 48-49.

κοινωνιοκεντρικός ως προς τη θεραπευτική δυνατότητα τῶν ἀνθρώπων. Ἡ συνάντηση μὲ τὴ χριστιανορθόδοξη θεολογία εἶναι ἐμφανής, ἀφοῦ τὰ ἴδια τὰ πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδας συνυπάρχουν ἐν κοινωνία, ἐλεύθερα καὶ ἀγαπητικά. Ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος συνυπάρχει μὲ τὸν Θεὸ συνεχῶς. Τὸ σχετίζεσθαι εἶναι στοιχεῖο τοῦ «κατ' εἰκόνα»²³.

Ἡ σχέση πού θὰ μοιραστοῦν οἱ ἄνθρωποι πατάει πάνω στὴν κοινωνικότητα καὶ τὴν ἑτεροκεντρικὴ τάση. Αὐτὴ ἡ ἑτεροκεντρικὴ τάση κατοχυρώνεται σὲ ὄντολογικὸ ἐπίπεδο καὶ ἀπὸ τὴν ἀνοικτὴ ὄντολογία τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας πού δέχεται τὴν ἑτερότητα καὶ σὲ ὄντολογικὸ ἐπίπεδο. Περιγράφοντας ὁ Κοσμόπουλος τὸν διάλογο ὡς χτίσιμο σχέσης καταγράφει τρία ἐπίπεδα: εἴσοδος στὸν ἑαυτὸ (ἑσωτερικὸς διάλογος/μπουμπέρια ἐνδοκατοίκηση), ἔξοδος ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ καὶ τὸν ἐγωκεντρισμὸ (ἀσκητικὸς ἀναχωρητισμὸς) καὶ τρίτον, ἐπιδίωξη εἰσόδου στὸ πνεῦμα τοῦ ἄλλου καὶ συντονισμὸς μαζί του. Ἡ ἐπίδραση ἐδῶ ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία εἶναι ἐμφανής μὲ τὴ χρήση τοῦ ὄρου ἀσκητικὸς ἀναχωρητισμὸς, πού παραπέμπει στὴν πνευματικότετη κίνηση ἀγάπης τῶν ἀσκητῶν.

Ἐπίδραση ἀπὸ τὴ χριστιανορθόδοξη θεολογία ἀνιχνεύεται στὰ γραπτὰ τοῦ Κοσμόπουλου καὶ γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ἀγάπης. Ἐλλωστε, οἱ ἅγιοι πού παραπέμπονται στὸ βιβλίο του *Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγικὴ* ἀναφέρονται κυρίως σὲ ἀπόψεις πού ἔχουν διατυπώσει γιὰ τὴν ἀγάπη. Διαφοροποιεῖται ὁ Κοσμόπουλος ἀπὸ τὸν Buber ὡς πρὸς τὴν ἀγάπη, πατώντας στὴ χριστιανορθόδοξη κληρονομία του, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος τὸ γράφει ὅταν λέει πὼς ἡ ἀγάπη καὶ διαλογικότητα μποροῦν νὰ εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα, ὅταν διασταλεῖ ψυχικὰ ὁ παιδαγωγός²⁴. Σὲ ἄλλο σημεῖο ἀντιδιαστέλλει τὴ χριστιανικὴ Ἐνατολή ἀπὸ τὴ Δύση ὡς πρὸς τὴν ἔννοια τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεό, σημειώνοντας τὴν ἀμεσότητα τῆς σχέσης Θεοῦ-ἀνθρώπου στὴν Ἐνατολή²⁵.

Περιγράφοντας τὴ φύση τῆς ἀγάπης τοῦ παιδαγωγοῦ, τῆς ἀποδίδει δύο ἐπίθετα πού κατάγονται ἀπὸ τὸν χριστιανισμό: τὴν ἀσκητικότητα καὶ τὴν

23. Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΘΕΡΜΟΥ, *Ἀνθρωπος στὸν Ὅριζοντα, Προσεγγίζοντας τὴ συνάντηση Ὁρθόδοξης Θεολογίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ψυχισμοῦ*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2005, σελ. 62.

24. Βλ. σχετ. «Ἡ διαλογικότητα τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἡ λόγος γιὰ ἓνα μυστικὸ μονοπάτι ἀνάβασης στὴ Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγικὴ» στὸ *Ὁ Ἀλέξανδρος Β. Κοσμόπουλος καὶ ἡ Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγικὴ*, ἐκδ. Σωματεῖο «Παπαχριστοπούλειος» Βιβλιοθήκη Ἀμαλιάδας, Ἀμαλιάδα 2008, σελ. 73.

25. ΑΛ. ΚΟΣΜΠΟΥΛΟΥ, *Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγικὴ τοῦ Προσώπου*, ὅ.π., σελ. 234.

ήρωικότητα. Ἡ ἀσκητικότητα τῆς ἀγάπης δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ θυμίσει τὴν ἀσκητικότητα τοῦ χριστιανορθόδοξου ἥθους. Σκιαγραφώντας τὸ ὀρθόδοξο ἥθος, θὰ λέγαμε πὺς ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀγάπη, τὸ εὐχαριστιακὸ ἥθος καὶ τὴν ἀσκητικότητα, ἐνῶ ἡ κοινωνικὴ διάστασή του εἶναι ὁ κοινὸς παρονομαστὴς τῶν ἀνωτέρω²⁶. Ὁ ἀσκητισμὸς ἔχει στόχο ὄχι τὸν ἀφανισμό τῆς βιολογικῆς ὑπόστασης τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὸν ἔλεγχο τῶν βιολογικῶν ἀναγκῶν του. Ὁ ἀσκητισμὸς, ὄχι μόνον στὴ μοναστικὴ ἐκδοχή του, ἀλλὰ καὶ στὴν καθημερινὴ προσπάθεια τοῦ κάθε χριστιανοῦ, λαϊκοῦ καὶ κληρικοῦ, δὲν συνίσταται σὲ μία στρατιωτικοῦ τύπου πνευματικὴ πειθαρχία καὶ ἐγκύμναση, ἀφοῦ τότε ἐκπίπτει ἀπὸ τὸ εὐχαριστιακὸ ἥθος του. Ἀντίθετα, ἐμπεριέχει τὴν ἐγκράτεια σὺς ἡδονὲς καὶ τὸν ἔλεγχο τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, τὴν ὀλιγάρκεια καὶ τὴν μετριοπάθεια, ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ ἀντιλαμβάνομενα ὡς ἐκκλησιαστικὰ γεγονότα καὶ ὡς κοινωνικὰ ἀγγίγματα, μέσα σὲ κλίμα καὶ σὲ ἔγνοια ἀγαπητικά. «Ἐσκηση εἶναι τὸ ἄθλημα γιὰ τὴν ἀπάρνηση τῆς ἐγωκεντρικῆς τάσης νὰ βλέπω τὰ πάντα σὰν οὐδέτερα ἀντικείμενα ὑποταγμένα σὺς ἐπιθυμίες μου»²⁷. Ἡ ἀσκητικότητα ἐπομένως συνδέεται μὲ τὴ διάθεση προσφορᾶς καὶ τὴν ἀνιδιοτέλεια.

Παρόμοιος εἶναι καὶ ὁ χαρακτήρας τῆς ἡρωικότητας, ἀφοῦ συνδέεται μὲ τὴν ἀυταπάρνηση καὶ τὴν ταπείνωση καὶ ταπεινότητα, ἔννοιες κεντρικότητες στὸν χριστιανισμό. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ὁ Κοσμοπούλος περιγράφει μία τρίτη διάσταση τῆς ἀγάπης, τὴ μεταμορφωτικὴ τῆς δύναμη, χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο «Κενωτικὴ ἀγωγή»²⁸, πὺς εἶναι μία θεολογικὴ ὀρολογία καὶ τὴν ὁποία χρησιμοποιεῖ καὶ στὸ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του *Μελετήματα Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς* μὲ τίτλο «Ἡ Παιδαγωγικὴ Μαθητεία στὴν Ὁρθόδοξην Παράδοση», ὅταν ἀναφέρεται στὴ λογικὴ τῆς Κενώσεως στὴν Παιδαγωγική²⁹.

Μεγάλῃ ἐπίδραση ἀπὸ τὴ χριστιανορθόδοξὴ θεολογία εἶναι ἡ μυστηριακὴ θεώρηση τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου. Εἶναι μία θεώρηση πὺς ἔχει

26. Βλ. σχετ. ΣΤ. ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ, «Τὸ Ὁρθόδοξο ἥθος» στὸ ΑΓΟΡΑ, Κ., ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ, ΣΤ., ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ, Π. Ν, ΦΩΤΙΟΥ, ΣΤ. (συλλογικὸς τόμος) *Πίστη καὶ Βίωμα τῆς Ὁρθοδοξίας: Δόγμα, Πνευματικότητα καὶ ἥθος τῆς Ὁρθοδοξίας*, ἐκδ. ΕΑΠ, Πάτρα 2002, σσ. 245-304.

27. ΧΡ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Ἀλφαβητάρι τῆς πίστεως*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2006, σελ. 80 στὸ λῆμμα: «ἀσκητικὴ μαθητεία».

28. ΑΛ. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγικὴ τοῦ Προσώπου*, ὁ.π., σελ. 132.

29. Βλ. σχετ. σσ. 266-270.

νά κάνει με μία βασική χριστιανορθόδοξη θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου, ὡς πρὸς τὸ ἀπύθμενο τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου πὸν καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπο ἓνα μυστήριο. Ὁ Κοσμόπουλος ἀναφέρεται στὸν μυστηριακὸ χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου στὴ *Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγική*, ὅταν ἀναφέρεται στὴν ἐκκλησιαστικὴ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου (σελ. 418) καὶ ὅταν ἀναφέρεται σὲ σχετικὸ ἀπόφθεγμα τοῦ Marcel γιὰ τὸ μυστήριο πὸν περιβάλλει τὴν ἀνθρώπινη ὕπαρξη (σελ. 420). Ἐπίσης, στὸ κεφάλαιό του «Παιδαγωγικὴ μαθητεία στὴν ὀρθόδοξη παράδοση» τοῦ βιβλίου του *Μελετήματα Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς* χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπο ἀπύθμενου βᾶθους μυστήριο (σελ. 246), ἀπροσπέλαστο ἀπὸ ὅποιανδήποτε ψυχοθεραπευτικὴ μέθοδο, ἀλλὰ καὶ παρακάτω παραπέμποντας στὸν Κουτρουμπὴ ἀναφέρει πὸς τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο ὁμοιάζει με τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ ὡς πρὸς τὴ μυστηριακὴ τῆς διάσταση (σελ. 265).

Ἐντονη ἐπιρροὴ τῆς χριστιανορθόδοξης θεολογίας εἶναι ἡ ἀναφορὰ στὴ σημασία τῆς πνευματικότητας τοῦ θεραπευτῆ, στοιχεῖο πὸν κατὰ κόρον τονίζεται στὸ ἄρθρο του γιὰ τὴ διάκριση, ὡς σημαντικοῦ προσόντος τοῦ θεραπευτῆ, προσόντος, πὸν ὅπως λέει καὶ ὁ ἴδιος ἀποτελεῖ ἁγιοπνευματικὴ δωρεά. Σὲ ὁμιλία του πρὸς τὴ *Σχεσιοδυναμικὴ Ἐταιρεία* γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς *Σχεσιοδυναμικῆς*, ἀναφέρει πὸς ἡ ἐτοιμότητα τοῦ διαλόγου τοῦ παιδαγωγοῦ εἶναι καρπὸς τῆς ψυχολογικῆς του ὠριμότητας, ἀλλὰ καὶ τῆς πνευματικότητας τοῦ ὄντος (σελ. 10). Ἡ ἴδια ἀναφορὰ γιὰ τὴν πνευματικότητα γίνεται καὶ στὴν ὑπογράμμιση τῆς σημασίας τῆς «παρουσίας» τοῦ θεραπευτῆ (σελ. 17).

Ἄλλο ἓνα ἐπιμέρους συστατικὸ στοιχεῖο τῆς *Σχεσιοδυναμικῆς Παιδαγωγικῆς* πὸν ἀποτελεῖ καὶ βασικὸ στοιχεῖο τῆς χριστιανορθόδοξης θεολογικῆς παράδοσης ἀποτελεῖ ἡ σιωπὴ, πὸν στὴ *Σχ. Π.* γίνεται ἀντιληπτὴ ὡς ὑψηλῆς ποιότητας ἐπικοινωνιακὴ ὁδός, ἀλλὰ καὶ ὡς ἰδανικὸ θεραπευτικὸ περιβάλλον. Στὴν Ὁρθοδοξία, πολλοὶ Πατέρες ἔχουν ἀναφερθεῖ στὴ σημασία τῆς σιωπῆς³⁰, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ σημαντικὴ στιγμή σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἐνῶ σχετίζεται καὶ με τὴν αὐτογνωσία, τὴν πνευματικότητα καὶ τὴν κένωση³¹.

30. Βλ. σχετ. ΜΑΡΙΝΑΣ ΚΟΛΟΒΟΠΟΥΛΟΥ, «Εὐλόγος σιωπὴ καὶ ἔνθεος λόγος. Ἡ πρόκληση τοῦ θεολογικοῦ λόγου», *Θεολογία*, τ. 85,1 (2014), σσ. 77-86.

31. Βλ. σχετ. στὸ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ WARE, *Ἡ ἐντὸς ἡμῶν βασιλεία*, ἐκδ. Ἀκρόιτας, Ἀθήνα 2006, τὸ κεφάλαιο «Ἡ σιωπὴ στὴν προσευχή: τὸ νόημα τῆς ἡσυχίας», σσ. 145-180.

2. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ παιδαγωγικὴ στὴν παιδαγωγικὴ σκέψη τοῦ Ἀλέξανδρου Κοσμοπούλου

Ὁ ἀνθρωπιστικὸς προσανατολισμὸς στὴ σκέψη τοῦ Κοσμοπούλου εὐκόλα μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ συγκείμενο στὸ ὁποῖο ἀνδρώθηκε: βίωσε τὴν κτηνωδίαν τοῦ πολέμου, ἔστω καὶ ἂν ἦταν μικρὸ παιδί, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπόηχο ποὺ εἶχε στὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη. Ὁ καθηγητὴς Malcolm Blakeney σωστὰ κατὰ τὴν ἄποψή μας ἀποδίδει τὸν ἀνθρωπιστικὸ προσανατολισμὸ τῆς σκέψης του στὶς τραυματικὲς τοῦ ἐμπειρίες ἀπὸ τὴν Κατοχή³². Ὅλοι μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ πολέμου, ὅπου βίωσαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς τεχνολογικῆς προόδου καὶ τὸ πόσο φονικὰ μποροῦν αὐτὰ νὰ γίνουν, κατάλαβαν ἐκ πείρας τὶς δύο ὄψεις τῆς τεχνολογικῆς ἐξέλιξης. Ἐπιπλέον, εἶναι οἱ ἐποχὲς τῆς ἀστυφιλίας καὶ κατὰ τὶς ἐπόμενες δεκαετίες τῆς μεγάλης ἐσωτερικῆς μετανάστευσης, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς κυριαρχίας τῆς μιχελβιοριστικῆς/ δασκαλοκεντρικῆς διδασκαλίας. Αὐτὸ τὸ συγκείμενο σίγουρα μόρφωσε τὶς ἀνθρωπιστικὲς ἀντιλήψεις.

Σημαντικὸ ρόλο ἔπαιξαν οἱ ἀνθρωπιστὲς δάσκαλοί του στὴ Γαλλία ὅπως ὁ Debesse, ὁ Meylan, ὁ Reynes, ὁ Rogers ἀργότερα, ἀλλὰ καὶ ἡ μελέτη τῶν Buber, Petsalozzi, Mounier, Merleau-Ponty κ.ἄ. Ὅπως ὁμως καὶ ὁ ἴδιος διευκρινίζει σὲ ὀμιλία του πρὸς τὴν Σχεσιοδυναμικὴ Ἑταιρεία, αὐτοὶ δὲν μετέβαλαν τὴ σκέψη του, ἀλλὰ τὸν ἐπιβεβαίωσαν. Συναντήθηκε μαζί τους.

Ὅπως ἀναφέρθηκε προηγουμένως, σὲ λιγότερο ἢ περισσότερο συνειδητὸ ἐπίπεδο, τὸν ἐπηρέασαν πρὸς μία ἀνθρωπιστικὴ κατεύθυνση ἡ ἑλληνικὴ κουλτούρα του καὶ ἡ χριστιανικὴ παράδοση. Ἦταν ἐπίσης καὶ ἐκ φύσεως ἓνας ἄνθρωπος δοτικὸς, συναισθηματικὸς, μὲ χιοῦμορ καὶ ἀγάπη, στοιχεῖα ποὺ προσιδιάζουν σὲ ἓναν ἀνθρωπιστὴ. Βαθιὰ ἀνατρεπτικὸς, γνήσιος καὶ ἀσυμβίβαστος, μὲ μόνον ὁδηγὸ του τὴν ἀγάπη γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ τὸν ἄλλον.

Ὅντας ἀνοιχτὸς σὲ ἐμπειρίες καὶ ἀρκετὰ ταπεινός, ὥστε νὰ διδάσκεται μέσα ἀπὸ αὐτές, ἐπιβεβαιωνόταν ἡ ἀνθρωπιστικὴ του Σχεσιοδυναμικὴ

32. MALCOLM BLAKENEY, «Χαιρετισμὸς στὸν καθηγητὴ Ἀλέξανδρο Κοσμοπούλου» στὸ Ὁ Ἀλέξανδρος Β. Κοσμοπούλος καὶ ἡ Σχεσιοδυναμικὴ Παιδαγωγικὴ, ἐκδ. Σωματείου «Παπαχριστοπούλειος», Βιβλιοθήκη Ἀμαλιάδας, Ἀμαλιάδα 2008, σελ. 23 κ.ἑξ.

παιδαγωγική πρόταση από την ανατροφοδότηση που έπαιρνε από τους εκπαιδευτικούς που μόρφωνε και επιμόρφωνε, αλλά και από τα σχόλια των μαθητών στα σχολεία.

Ἡ ἀνθρωπιστική θεώρηση επίσης συμβαδίζει σὲ πολλὰ σημεῖα πὸν ἔχουν ἀναφερθεῖ πρῶτα καὶ μὲ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ παράδοση. Ὅλα του τὰ βιβλία διέπονται ἀπὸ τὸν ἀνθρωπιστικὸ προσανατολισμὸ τῆς σκέψης του. Χαρακτηριστικὸ ὡς πρὸς αὐτὸ εἶναι τὸ βιβλίον του πὸν τιτλοφορεῖται: *Τὸ σχολεῖο πέθανε, Ζήτω τὸ σχολεῖο τοῦ Προσώπου*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 1990, ἐνῶ καὶ δύο ἀπὸ τὰ πρῶτα του βιβλία, οἱ *Μύστες τῆς Παιδαγωγικῆς*, Ἀθήνα 1971 καὶ τὸ *Παιδαγωγικὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Petsalozzi*, Ἀθήνα 1971, ἀλλὰ καὶ ἡ μετάφραση καὶ ἐπιμέλεια κειμένων τοῦ Πολωνοῦ ἀνθρωπιστῆ Παιδαγωγοῦ Borgan Suchodolski (ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 1997) ἀφοροῦσαν τὴν προώθηση μιᾶς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας.

Τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδαγωγικῆς πὸν ἀναφέρθηκαν καὶ νωρίτερα ἀποτελοῦν συστατικὰ στοιχεῖα τῆς παιδαγωγικῆς του σκέψης. Βασικὲς ἀνθρωπιστικὲς ἀρχές, πὸν διέπουν ὅλες αὐτὲς τὶς σχολές, εἶναι: α. ἡ ἔμφαση στὴ σκέψη καὶ στὸ συναίσθημα καὶ ὄχι στὴν ἀπόκτηση γνώσεων· β. ἡ ἀνάπτυξη τῆς αὐτοεικόνας καὶ τῆς ἀτομικῆς ταυτότητας· γ. ἡ ἐπικοινωνία· δ. ἡ ἀνάπτυξη προσωπικῶν ἀξιών. Ὁ δάσκαλος στὴν ἀνθρωπιστικὴ παιδαγωγική, εἰδικὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Rogers καὶ μετὰ, εἶναι δάσκαλος-θεραπευτής. Ὁ μαθητὴς ἔχει ἐν δυνάμει ἐσωτερικῶς τὴν πορεία τῆς ἀνάπτυξής του καὶ τὰ παιδιὰ ἐξαντλοῦν τὶς δυνατότητές τους ὅταν βρεθοῦν σὲ περιβάλλον πὸν θὰ δράσουν ἐλεύθερα καὶ ὑποστηρικτικά³³.

Ὁ Κοσμοπούλος διατύπωσε, πρότεινε καὶ ἐφάρμοσε καὶ ἓνα μοντέλο διδακτικὸ ἀνθρωπιστικοῦ προσανατολισμοῦ, τὸ Σ.ΜΟ.Δ.Ε.³⁴ Τὸ Σ.ΜΟ.Δ.Ε. μπορεῖ νὰ ἐνταχτεῖ στὴν προσπάθεια ἄρθρωσης ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ διδακτικοῦ λόγου μὲ καίρια τὴ σφραγίδα πάνω του τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς παιδείας, ἀφοῦ στὸ Σ.ΜΟ.Δ.Ε. ὁ μαθητὴς ἔρχεται μὲσω τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος καὶ τοῦ παιδευτικοῦ ἀγαθοῦ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἑαυτό του, τὶς βαθύτερες ψυχικὲς του ἀνάγκες ἀλλὰ καὶ κλίσεις, καὶ

33. ΗΛΙΑ ΜΑΤΣΑΓΠΟΥΡΑ, *Ἡ Σχολικὴ τάξη*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 2002, σελ. 31.

34. Βλ. σχετ. ΑΛ. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΥ, «Τὸ Σχεσιοδυναμικὸ Μοντέλο Διδακτικῆς Ἐργασίας» στὸ ΜΑΤΣΑΓΠΟΥΡΑΣ, ΗΛ., *Ἡ ἐξέλιξη τῆς διδακτικῆς. Ἐπιστημολογικὴ θεώρηση*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα: 2004, σσ. 195-229.

ἐν τέλει ἡ μαθησιακὴ διαδικασία λειτουργεῖ γιὰ τὸν ἴδιο θεραπευτικὰ καὶ ἀποκαλυπτικά.

3. Ἡ σύνθεση τῶν δύο παιδαγωγικῶν σχολῶν στὴ σκέψη τοῦ Ἀλέξανδρου Κοσμοπούλου

Κλείνοντας τὴ συνοπτικὴ αὐτὴ ἀπόπειρά μας νὰ ἀναδείξουμε τὶς ἐπιδράσεις τῆς χριστιανικῆς θεολογίας στὴν παιδαγωγικὴ σκέψη τοῦ Κοσμοπούλου, τὴ συνάντησή της μὲ τὴν ἀνθρωπιστικὴ παιδαγωγικὴ, θὰ ἀναφεροῦμε στὸν τρόπο πὸς ὁ Κοσμοπούλος συνέθεσε τὶς δύο ὀπτικές.

Πρῶτα ἀπὸ ὅλα, νομίζουμε πὸς ὁ Κοσμοπούλος ἀποπειράθηκε νὰ καλλιεργήσει καὶ νὰ μελετήσει τὴν κάθε προσέγγιση χωριστά. Μελέτησε χωριστὰ μία ἀνθρωπιστικῆς ὑφῆς παιδαγωγικὴ, τὴ Σχεσιοδυναμικὴ, καὶ χωριστὰ τὴν Ο.Χ.Π., ἀφοῦ πίστευε στὴν ἐπιστημονικὴ αὐτοτέλεια τοῦ κάθε κλάδου. Παρόλα αὐτά, ἐπειδὴ ἡ προσωπικότητά του ἦταν αὐτὴ πὸς ἀποτελοῦσε τὸ κοινὸ τους λίκνο, ἐπῆλθε μία ὄσμωση. Νομίζουμε πὸς ἀποτελέσασε μία πρωτοπορία ἡ ἀπόπειρα πὸς ἔκανε νὰ συνθέσει σὲ ὀρισμένα σημεῖα τὶς δύο ὀπτικές. Εἶναι καὶ κάτι πὸς ὁ ἴδιος ἔγραψε τὸ 1972 στὸ βιβλίο του *Προσπάθεια Ὁρθόδοξης Θεώρησης τῆς Ἀγωγῆς*, ὅταν ἀναφέρει πὸς «κάποτε ἡ Παιδαγωγικὴ, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες ἐπιστῆμες καὶ ὅλες οἱ ἀναζητήσεις τοῦ ἀνθρώπου, θὰ φτάσει κάποτε στὴν ὀριμότητα, στὴ σύνθεση»³⁵.

Καταφεύγουμε στὴ σύγχρονη ψυχολογία, σὲ μία σχολή/προσέγγιση ψυχολογίας, τὴ συνθετικὴ ψυχολογία, γιὰ νὰ ἀντλήσουμε ἀπὸ ἐκεῖ τὸν ὀρισμό της, πὸς εἶναι αὐτὸ πὸς ἐπιθυμοῦσε νὰ κάνει ὁ Κοσμοπούλος. Ἡ συνθετικὴ ψυχοθεραπεία (integrative psychotherapy) εἶναι κατὰ τὴν ΕΑΙΡ (European Association for Integrative Psychotherapy) «κάθε μεθοδολογία καὶ συνθετικὴ λειτουργία στὴν ψυχοθεραπεία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ παράδειγμα ἢ ἀναπτύσσεται γύρω ἀπὸ ἓνα ἐννοιολογικὰ κατανοητό, μὲ ἀρχές, θεωρητικὸ συνδυασμὸ δύο ἢ περισσότερων συγκεκριμένων προσεγγίσεων καί/ ἢ ἀντιπροσωπεύει ἓνα μοντέλο σύνθεσης ἀπὸ μόνο του»³⁶. Ἀντιδιαστέλλε-

35. ΑΛ. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Μελετήματα Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 2004, σελ. 24.

36. GILBERT, MARIA, «Εἰσαγωγή στὴ συνθετικὴ ψυχοθεραπεία», στί: ΑΣΗΜΑΚΗ, Π.

ται πρὸς τὴν ἐφαρμογὴ ψυχοθεραπευτικοῦ μοντέλου πὸν βασίζεται σὲ μία καὶ μόνο σχολὴ ψυχοθεραπείας, ἀλλὰ καὶ διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴν ἐκλεκτικὴ προσέγγιση. Ἡ τελευταία συνιστᾷ τὸ μοντέλο ἐκεῖνο ψυχοθεραπείας κατὰ τὸ ὅποιο ὁ ψυχοθεραπευτὴς κάνει ἐπιλεκτικὴ –καὶ κατὰ περίπτωσιν– χρήση μεθόδων καὶ τεχνικῶν ἀπὸ διαφορετικὴς σχολῆς, μὲ καθαρὰ τεχνοκρατικὰ κριτήρια, χωρὶς νὰ ἀποδέχεται τὶς σχολῆς αὐτὲς στὸ σύνολό τους καὶ χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται νὰ ἐμβαθύνει περαιτέρω στὴ φιλοσοφία τους (πόσο μᾶλλον νὰ προχωρήσει σὲ μία σύνθεσή τους). Ἀντίθετα, στὴ συνθετικὴ προσέγγιση γίνεται μία προσπάθεια ἐνοποίησης τῶν μερῶν, στηριγμένη στὸ θεωρητικὸ ὑπόβαθρο τῶν σχολῶν, ἀλλὰ καὶ στὴ συμβατότητα τῶν ἀνθρωπολογικῶν τους προϋποθέσεων καὶ ἔχοντας ὡς προϋπόθεση μία εἰς βάθος προσέγγιση τῆς φιλοσοφίας τους³⁷.

Ὁ Κοσμοπούλος νομίζουμε πὸς ἀποπειράθηκε νὰ κάνει αὐτὸ ἀκριβῶς, νὰ συνθέσει δύο διαφορετικὲς ὀπτικές: μία ψυχολογικὴ μὲ μία θρησκευτικὴ. Ἡ ψυχολογικὴ δὲν ἦταν ἀμιγῶς ἀνθρωπιστικὴ, ἀλλὰ μᾶλλον συνθετικὴ ἐξ ἀρχῆς, ἀφοῦ συντέθηκε καὶ μὲ τὴν ψυχανάλυση, τῆς ὁποίας τὴ συμβολὴ ὁ Κοσμοπούλος θεωροῦσε σημαντικὴ γιὰ νὰ φωτισεῖ ὅλο τὸ φάσμα τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρᾶ, εἶχε κατανοήσει τὸ πόσο σημαντικό εἶναι νὰ μὴ ἐγκλωβιστεῖ μία παιδαγωγικὴ πρόταση σὲ μία καθαρὰ ὑλιστικὴ/μονιστικὴ θεώρηση, γι' αὐτὸ καὶ μπολιάσε τὴν παιδαγωγικὴ του σκέψη μὲ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ παράδοση. Ἡ ὅπως γράφει ὁ Ἐλύτης στὴ Μαρία Νεφέλη:

«Ἄν δὲ στηρίζεις τὸ ἓνα σου πόδι ἔξω ἀπὸ τὴ Γῆ
Ποτέ σου δὲ θὰ μπορεῖς νὰ σταθεῖς πάνω της».

Ὁ π. Εὐάγγελος Γκανᾶς σχολιάζοντας τὴν ἀπόπειρα νὰ παραμεριστοῦν οἱ θρησκευτικὲς ἐμπειρίες ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸ καὶ μετὰ λέει: «Ὅμως ὁ,τὴ ἡ ἀνθρώπινη φιλοσοφία καὶ ὁ ἀνθρώπινος σχεδιασμὸς προσπάθησε νὰ

(ἐπιμ.) *Σύγχρονες ψυχοθεραπείες, ἀπὸ τὴ θεωρία στὴν ἐφαρμογὴ*, ἐκδ. Π. Ἀσημάκης, Ἀθήνα 2001, σελ. 620.

37. ΙΩΑΝ. ΝΕΣΤΟΡΟΣ, Κ. ΖΓΑΝΤΖΟΥΡΗ & Γ. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ (2001), «Συνθετικὴ Ψυχοθεραπεία: ἀπὸ τὴ θεωρία στὴν ἐφαρμογὴ», στί: ΑΣΗΜΑΚΗ, Π. (ἐπιμ.) *Σύγχρονες ψυχοθεραπείες, ἀπὸ τὴ θεωρία στὴν ἐφαρμογὴ*, ἐκδ. Π. Ἀσημάκης, Ἀθήνα καὶ Π. ΑΣΗΜΑΚΗ, «Ἐκλεκτικὴ Προσέγγιση», στί: ΑΣΗΜΑΚΗ, Π. (ἐπιμ.) *Σύγχρονες ψυχοθεραπείες, ἀπὸ τὴ θεωρία στὴν ἐφαρμογὴ*, ἐκδ. Π. Ἀσημάκης, Ἀθήνα 2001.

ἀποβάλλει ἀπὸ τὸ παράθυρο, οἱ πάγιες ἀνάγκες τῆς ἀνθρώπινος φύσης τὸ ἐπανεισήγαγαν ἀπὸ τὸ παράθυρο»³⁸.

Ὁ Κοσμόπουλος, μὲ τὴν εὐρυμάθεια ποὺ εἶχε καὶ τὴν ἀνοιχτοσύνη τοῦ πνεύματός του, ἤξερε πὼς ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ μόνη της δὲν ἀρκοῦσε γιὰ νὰ καλύψει ὅλα τὰ ἐρωτήματα ποὺ ταλανίζουν τὸν ἄνθρωπο. Σὲ μία τέτοια περίπωση, θὰ ἔπεφτε πάνω στὰ ἀναπάντητα ἐρωτήματα ποὺ βασάνισαν τοὺς ἄθεους ὑπαρξιστές. Ταυτόχρονα ὁμως κινήθηκε ἔτσι ὥστε νὰ μὴ θεωρηθεῖ καὶ μὴ ἐπιστημονικός. Νομίζουμε πὼς δὲν εἶχε ποτέ του τὴν ἀνασφάλεια ποὺ εἶχε ἄς ποῦμε ὁ Rogers, νὰ κατηγορηθεῖ ὡς μὴ ἐπιστήμονας. Ἐφενὸς γιὰ τὴν ἰσχύος του μὲ τὴν θρησκεία ἦταν κομμάτι τῆς ταυτότητάς του, τοῦ προσώπου του καὶ τῶν ἐμπειριῶν του, καὶ ὡς τέτοιο καὶ ὄντας γνήσιος θὰ τὸ ὑποστήριζε μὲ παρηγορία, ἀφετέρου στὴν Ἑλλάδα ἡ κριτικὴ γενικότερα δὲν ἦταν τόσο δοριμετα στὶς περιγραφικὲς ἐπιστῆμες, ὅπως ἦταν στὶς δυτικὲς κοινωνίες ποὺ ἦταν πρὸ μπροστὰ στὴ μαθηματοποίηση τῶν ἐπιστημῶν, γιὰ νὰ ἀποδείξουν τὴν ἐγκυρότητά τους.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἐκτιμοῦμε πὼς αὐτὸ ποὺ σίγουρα τὸν ἐνδιέφερε ἐπίσης σὲ αὐτὴ τὴ σύνθεση ἦταν ἡ διασφάλιση τῆς ἐλευθερίας τῆς σκέψης του καὶ ἡ ἀποφυγὴ τῆς ἐμφασης στὸν τύπο ἔναντι τῆς οὐσίας. Ἦταν καὶ αὐτὸ ποὺ πολλὰ φορὲς κατακεραύνωνε στὰ γραπτά του ὡς μελανὸ σημεῖο τῆς προτεσταντικῆς ἀγωγῆς³⁹. Ἀκόμη, τὸν ἐνδιέφερε πάντα νὰ κρατᾷ τὴν κριτικὴ του σκέψη ζῶσα καὶ τὴν ἐλευθερία τῆς συνείδησός του ἀλώβητη ἀπὸ περιττοὺς τυπικοὺς ἐγκλωβισμούς. Ἦταν ἡ ἴδια ἀγωνία ποὺ γέννησε τὴ θεολογικὴ γενιὰ τοῦ ἔ60, σὲ μία προσπάθεια ἐπανέγερσης τῆς ἀλήθειας εἰς βάρος τῆς συνήθειας. Καὶ αὐτὴ του ἡ ἀπόπειρα, νὰ κρατήσῃ τὴν ἐπιστημοσύνη του, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀλήθειά του, ἦταν κάτι ποὺ σίγουρα ὀρισμένους φορὲς θὰ προκαλοῦσε ἀντιδράσεις ἐξ ἀμφοτέρων. Εἶναι πολλὰ τὰ ἐπιπλέον ἐρευνητικὰ ἐρωτήματα ποὺ προκύπτουν καὶ τὰ ὅποια θὰ μπορούσαν νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενα ἐπόμενων ἐρευνῶν, ὅπως σὲ ποιὰ σημεῖα φαίνεται ὁ Κοσμόπουλος νὰ ἔπρεπε σὲ ἀδιέξοδο, κατὰ τὴ σύνθεση, ἢ ποῦ συναντιοῦνται καὶ ποῦ διακρίνονται, ἐπὶ παραδείγματι, τὸ πλήρως

38. Π. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΓΚΑΝΑ, «Ἡ ἀνάγκη τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου γιὰ θρησκευτικὲς ἐμπειρίες: μία ὀρθόδοξη προσέγγιση», *Σύναξη*, τ. 104, Ὀκτ. - Δεκ. 2007, σσ. 10-24, συγκ. σελ. 10.

39. ΑΛ. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Μελετήματα Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 2004, σελ. 56.

λειτουργικό πρόσωπο (“fully functioning person”) τῶν προσωποκεντρικῶν μὲ τὸν ἅγιο τῆς ὀρθόδοξης Θεολογίας. Ἐρευνητικὸ ἀκόμη ἐνδιαφέρον θὰ εἶχε ἡ σύγκριση τῆς ἀπόπειρας ποὺ ἔκανε ὁ Κοσμόπουλος μὲ ἀντίστοιχες συνθετικὲς προσεγγίσεις προσωποκεντρικῆς σχολῆς καὶ χριστιανικῶν ὁμολογιῶν, ὅπως τοῦ Worsley⁴⁰ ἢ ἀκόμη καὶ τῆς σύγκρισης μὲ ἀπόπειρες σμίξης τοῦ ὑπαρξισμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ Ἑλλήνες στοχαστές⁴¹. Τέλος, ἀξίζει παρόμοια ἔρευνα σὲ ἄλλους σύγχρονους Ἑλλήνες καθηγητὲς παιδαγωγικῆς ποὺ συνέθεσαν διαφορητικὲς παιδαγωγικὲς ὀπτικές, ὅπως ὁ Κ. Δελκωσαντιῆς, ὁ Μ. Μαραθεύτης κ.ἄ.

SUMMARY

The meeting of Orthodox Christian education and humanistic education in Alexandros Kosmopoulos' educational theory

By Georgios Konstantinidis,
Stephanos Vassilopoulos, Aikaterini Asimakopoulou

The aim of the present study was to examine the way orthodox theology, on the one hand, influenced the thinking of Alexandros Kosmopoulos, Greek philosopher and educator and, on the other hand, the way the humanistic tradition in education was fruitfully incorporated into his educational theory. The influence of orthodox theology was examined both in his published books and articles as well as in the postulation of his pioneering theory of Relational Dynamic Education of the Person, according to which the human existence is examined under a christian spiritual frame. We al-

40. RICHARD WORSLEY, “Integrative Person-Centred Therapy” στὸ Pete Sanders (ed.), *The tribes of the person-centred nation, an introduction to the schools of therapy elated to the person-centred approach*, Ross-on-Wye: PCCS BOOKS, 2007.

41. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς κλασικοὺς Ἑλλήνες ποὺ μᾶς ἔρχονται στὸ νοῦ σὲ αὐτὴν τὴν περίπωση, ὅπως ὁ Νίκος Καζαντζάκης ἢ ὁ Ἰωάννης Θεοδωρόπουλος, ἐνδιαφέρον ἔχει καὶ ἡ ἀπόπειρα ποὺ γίνεται ἀπὸ νεωτέρους, ὅπως ἀπὸ τὴ Γεωργία Φέλιου, βλ. σχετ. *Ἡ σχέση μετὰ τὴν θεολογίαν τοῦ προσώπου καὶ ὑπαρξιακῆς-φαινομενολογικῆς συμβουλευτικῆς καὶ ψυχοθεραπείας* στὸν ἰστότοπο http://www.aca-demia.edu/7757938/Georgia_Feliou_christian_existential_counselling, τ. π. 1/9/2016.

so examined the way the humanistic conception of education coincided with Kosmopoulos' thinking, with a special reference to Carl Rogers' theory and humanistic psychology (as the third power in Psychology). Finally, the article focused on the way Kosmopoulos integrated the two different perspectives, both by respecting the independence of the scientific fields and, at the same time, creating a new scientific territory, which ultimately led him to overcome the scientific monism of a nihilistic perspective by adopting a holistic view.